

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZIRLIYI
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ

Fakultə : «Əmtəəşünaslıq»

Ixtisas : Metrologiya, standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma mühəndisliyi

B U R A X I L I Ş İ Ş İ

Mövzu: Xəzdən olan məmulatların istehlak xassələrinin qiymətləndirilməsi metodları

Işin rəhbəri: *prof. M.N.Nuriyev*

Tələbə: *Qəhrəmanova Fəridə Nodari*

Bölmə: *azərbaycan*

Qrup: *2324*

«Təsdiq edirəm»

Kafedra müdiri : _____ *dos. Z.Y.Aslanov*

B A K I 2015

MÜNDƏRICAT

GİRİŞ	3
I. Xəzdən olan məmulatların keyfiyyətinə qoyulan ümumi tələblər	5
II. Xəzdən olan geyimlərin keyfiyyətini formalaşdıran amillər	11
III. Xəz malları istehsalında istifadə olunan yarımfabrikatların xassələri	17
IV. Xəzdən olan məmulatların keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsi metodu	27
V. Ticarətə daxil olan xəz üst geyimlərinin çeşidinin ekspertizası	34
VI. Ticarətə daxil olan xəz geyimlərinin keyfiyyətinin ekspertizası	39
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	46
ƏDƏBİYYAT	51

GİRİŞ

Hələ çox qədimlərdən insanlariik dəfə ovçuluq sənətinə başladığə dövrdən heyvan dərilərindən geyim əşyası kimi istifadə etməyə başlamışlar. O dövrlərdə xəzin tam emalı mənimsənilməsində xəz dərilərinin istifadəsi üçün kortəbii də olsa bəzii biliklərə malik olmqla tədricən xəzçilik sənətinin yaranmasına nail olmuşdur.

Get-gedə dünya xalqları arasında bu sənət növü kустar vəziyyətdən sənaye istehsalı vəziyyətinə çevrilməyə başlamışdır.

Xəzin ilkin və tam istehsalı sahəsində böyük dəyişiklik edilməklə hazırda bir neçə ölkələr bu sahədə böyük nailiyyətlər əldə etmişlər. Xüsusilə keçmiş SSSRİ məkanında xəz dəri mallarının yaxşılaşdırılması baxımından elmi-tədqiqat institutu və onun filialları, laboratoriyalar və s. kimi elmi mərkəzlər yaradılmış və onları bəzilər hələ də, xüsusilə fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanda da bu sahədə müəyyən işlər görülmüşdür. Belə ki, ötən əsrdə respublikamızda xəz-dəri fabriki tikilib, istifadəyə verilmiş, xəz-dərilərin ilkin emalı, istehsalı üzrə texnologiya mənimsənilmiş və hazır xəz məmulatları əhalisinin istifadəsinə verilmişdir. Lakin hazırda bu fabrik özünün keçmiş ənənəsini itirmişdir.

Geyim malları içərisində xəz-dəri geyimləri xüsusi yer tutur. Çünki xəz geyimləri sadəcə olaraq insan orqanizmini soyuqdan mühafizə etmək deyil, eyni zamanda xarici görkəmcə insanı da bəzəmək qabiliyyətinə malikdir. Buna görə də hər bir istehsal müəssisəsi buraxılan xəz geyimlərinə estetik tərtibatının daha da yaxşılaşdırılmasına ciddi fikir verirlər.

Hazırda Bakı şəhərində Mərkəzi Univermaqda “Korolina” xəz qalereyası fəaliyyət göstərir. Burada əhaliyə Yunanıstandan, Türkiyədən, Rusiyadan, Finlandiyadan, İtaliyadan, Almaniya və digər xarici ölkələrdən gətirilən mallar hesabına ödənilir. Özü də bu növ geyimlər çox hallarda ayrı-ayrı şəxslər

tərəfindən gətirildiyindən pınlarn keyfiyyəti haqqında o qədər də müsbət fikirlər söyləmək çətindir.

Hazırki buraxılış işinin yazılmasında belə məsələlərə toxunulmuşdur. Buraxılış işində həm nəzəri və həm də praktiki suallar nəzərdən keçirilərək xəz geyimlərinin keyfiyyətə qayulan tələblər, bu qrup malların keyfiyyətini formalaşdıran amillər Bakı şəhər ticarət təşkilatlarına daxil olan qadın xəz üst geyimlərinin çeşidinin xarakteristikası, keyfiyyət səviyyəsini təhlil etməyə çalışmışıq.

I. XƏZDƏN OLAN MƏMULATLARIN KEYFİYYƏTİNƏ QOYULAN ÜMUMİ TƏLƏBLƏR

Hər bir növ geyim əşyası ilk növbədə insan bədəninin onu əhatə edən xarici təsirlərdən qoruyur, orqanizmin normal fəaliyyət göstərməsi üçün lazım olan temperatur şəraitini yaratmaqla insanların maddi tələbatını ödəyir.

İstehlak şəraitindən asılı olaraq xəzdən olan üst məmulatlar müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir ki, bu funksiyalarda cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq dəyişilir.

Xəz üst məmulatlarına qarşı bir neçə ümumi tələblər qoyulur:

- onlar müasir fasona uyğun olmalı,
- boyağı möhkəm, sürtünməyə davamlı olmalı,
- təmizlənən zaman tük təbəqəsi tökülməməli,
- yaxşı forma saxlama qabiliyyətli,
- geyilmə zamanı rahat,
- fiziki-mexaniki təsirlərə davamlı,
- xarici görkəmcə gözəl, nöqsansız olmalı,
- insan fiqurasına düzgün və yaxşı oturmalıdır.

Məmulatın forması, rəngi, bəzəyi, tük qatının fakturası bir-birinə uyğun gəlməlidir. Məmulatda elementlərin kompozisiyası harmonik olmalı, müasir modanın tələblərinə cavb verməlidir.

Xəz məmulatlarına qoyulan bu tələbləri ergonomik, estetik və xidmət müddətini xarakterizə edən istismar tələblərinə bölmək lazımdır.

Ümumiyyətlə, xəz üst geyimlərinin bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu tələblərin hər biri öz növbəsində hazır məmulatın keyfiyyətinin ümumi qiymətləndirilməsində öz təsirini göstərir. Məsələn, yaxşı gigiyenik xassəyə malik və öz təyinatına tam uyğun olan, lakin estetik cəhətdən gözəl

olmayan hər hansı bir xəz məmulatı heç vaxt yüksək keyfiyyətlə qiymətləndirilə bilməz.

Xəz məmulatlarının keyfiyyətinə verilən tələblərin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, onların hər birinə aşağıda qısaca da olsa, xarakteristika verməyi məqsəduyğun sayırıq.

Erqonomik tələblər: Xəz geyimlərinə qoyulan erqonomik tələblər istehlakçının antropometrik, fizioloji və psixoloji xüsusiyyətləri ilə bağlıdır və onun “İnsan-məmulat-ətraf mühit” sistemində fəaliyyətinin effektivliyini təyin edir. Bura fizioloji, gigiyenik, antropometrik və başqa tələblər aid edilir.

Məmulatlarının fizioloji tələbləri insanın fizioloji xüsusiyyətləri ilə uyğunluğu müəyyən edir. İnsan orqanizminin yaşamasının əsasını maddələr mübadiləsi təşkil edir ki, bu prosesdə də orqonizm qida maddələri və oksigen alır, müəyyən enerji sərf edir, ətraf mühitə artıq isti, rütubət və başqa məhsulları ötürür. İnsan orqanizminin həyat fəaliyyəti üçün lazım olan temperatur intervalı çox deyil, orqanizmin fəaliyyət göstərməsi üçün normal şərait odur ki, daxili temperatur bədəni 37°S səviyyəsində saxlaya bilsin. Paltarların köməyi ilə bədənin temperaturunu normal saxlamaqla orqanizmdə maddələr mübadiləsi eyni sürətlə gedir və müxtəlif təbii şəraitdə aktiv fəaliyyəti təmin olunur.

Xəz məmulatlarına qoyulan gigiyenik tələblər sağlamlığın qorunmasını təmin edən şərait yaratmağa yönəldilmişdir.

Fizioloji və gigiyenik tələblər nöqtəyi-nəzərindən xəz üst geyimləri iki funksiyanı yerinə yetirir:

Bədəni ətraf mühitin zərərli amillərindən: aşağı və yüksək temperatur, artıq günəş radiasiyaları, külək, atmosfer yağıntıları – duman, yağış, qar və mexaniki təsirlərdən və s. kimi təsirdən qoruyur.

Orqanizmin formal həyat fəaliyyəti üçün lazım olan şəraiti yaradır: bədənin temperaturunu sabit saxlayır, soyuqdan mühafizə edir, mübadilə

məhsullarını – buxar, sular, karbon qazını və s. kənar edir, toz, çirk, mikroorqanizmlərin dəriyə düşməsinin qarşısını alır.

Antropometrik tələblər – məmulatların insanın bədən quruluşuna uyğunluğunu təyin edir. Məmulat forma və ölçü cəhətdən bədənə uyğun gəlməli, hərəkətə maneçilik törətməməli, orqanizmin həyat fəaliyyətini, əsas funksiyalarını pozmamalı, istifadə zamanı rahat olmalı, yüngül olmalıdır.

Estetik tələblər. İnsanın xarici görkəminin müəyyən qaydada tərtib edilməsində əsas vəzifəni geyim məmulatları yerinə yetirir. Buna görə də geyimin bədi cəhətdən tərtib edilməsi çox vacib və bəzən də birinci dərəcəli tələb sayılır. Bildiyimiz kimi geyim nəinki özü-özlüyündə qabiliyyətinə malik olmalıdır. O növ geyim məmulatları yüksək estetik tələblərə uyğun gələ bilər ki, onun modası müasir gözəllik qanunauyğunluqlarına və tamaşaçı baxışına cavab verə bilsin. Belə halda həmin məmulat insanlarda estetik hisslərin oyanmasına və istehlakçıda estetik zövqün ödənilməsinə səbəb ola bilər.

İnsanda qəşənglik, o cümlədən geyimlərin gözəlliyi haqqındakı fikirləri hər şeydən əvvəl mədəniyyətin və istehsalatın səviyyəsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Hər bir cəmiyyətin gözəllik haqqında estetik idealları onun istifadəsinin rahatlığı, gözəl tərtib edilməsinin əmək və məişətə uyğun gəlməsi, həm də müasir insanın xarici görünüşünə nə səviyyədə cavab verməsidir. Belə növ estetik ideala ümumi avropa biçimli geyim məmulatları uyğun gəlir. Çünki onlar gözəldir, funksional tələblərə cavab verəndir və onların forması maksimum dərəcədə insan qamətinin formasına yaxınlaşır. Avropa geyim biçiminin tətbiqi zamanı milli geyimlərin elementləri, daha çox tətbiq edilir. Milli kostyumlar özlərinin yararlılıq və estetik xassələrini özündə daha yaxşı əks etdirə bilər.

Baxmayaraq ki, estetik ideal uzun müddət geyimlərdə davam edir, lakin bizim dövrümüzdə geyimlərin forması tez-tez dəyişir, onların ayrı-ayrı xarici əlamətləri isə daha tez yeniləşir.

Xəz geyimlərinin estetik tələblərinə təsir edən ən vacib amillərdən birisi moda və üslubdur. Üslub dedikdə müəyyən dövrün incəsənəti üçün səciyyəvi olan obrazlı sistemin ümumiliyi, bədii ifadə vasitələri başa düşülür və bədii üslub tarixən yaranır.

Onun meydana gəlməsi və dəyişməsi bir neçə amillərdən, o cümlədən həmin dövrdə hökmran olan ictimai-iqtisadi münasibətlərdən, dünyabaxışı və estetik idealdan çox asılıdır. Üslublar tarixi şəraitin qanunauyğun surətdə dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq biri digərini asanlıqla əvəz edə bilir. Hər bir tarixi dövrün üslub xüsusiyyətləri elə əyani sürətdə ifadə olunmuşdur ki, bunun əlamətlərinə görə o geyimin və yaxud digər növ əşyaların hansı üslubda icra olunduğunu təyin etmək mümkündür.

Hər hansı bir üslub çərçivəsi daxilində xəz geyiminin formasında müəyyən dəyişikliklərin edilməsi modaya aiddir. Moda dedikdə müəyyən ictimai mühitdə bu və ya digər zövqlərin geyimdə ağılıq etməsi başa düşülür. Moda orijinallıqdan, qeyri-adi görünmək və yaxud fərdi zövqü ifadə edən bir şey yaratmaq cəhdindən başlanır. İnsanın zövqlə və moda ilə geyinmək arzusu tamamilə təbiidir. Moda öz kostyumuna, şəxsi zövq payı gətirilməsinə maneçilik törətmir. Burada çoxlu variantlar mövcuddur və zövqlər nə qədər müxtəlif olsa, rəngarəng olsa bir o qədər yaxşıdır. Lakin şablondan, standartdan, modanın pis cəhətindən, yalnız zahiri əda, əcayiblik vasitəsilə ətraf mühitdən seçilmək, fərqlənmək cəhətindən kənar olmaq lazımdır.

Modanın daim dəyişməsində yeninin və daha yaxşının yaradıcı surətdə axtarışı əks olunur. Modanın səbəbi və onun zəruriliyi də elə məhz bundan ibarətdir. Məsələn, bizim zəmanəmiz geyim siluetinin seçilməsində daha çox tələbkardır. Geyimdə, məsələn, pambıqdan düzəldilən qoyma çiyinlər kimi saxta konstruksiyalar aradan qalxmış, mürəkkəb fasonlar sıxlaşdırılmış, adi kostyumda üstədən qoyulan yüngül detalların sayı azaldılmışdır. Bununla bərabər geyim daha sadə və daha lakonik olmuşdur. Lakin ansamblın mədəniyyəti mürəkkəbləşmiş, rəng hissi yüksəlmiş, paltar modellərinin çeşidləri

genişləndirilmişdir. Burada incəsənət ən başlıca cahata-insan bədənindəki cizgilərin daha yaxşı aşkara çıxarılmasına yönəldilmişdir. əgər dəyişiklik, məqsədəuyğunluq, gözəllik və milli ənənələrin nəzərə alınması yolu ilə baş verərsə, onda moda yaxşı zövqün həyata keçiricisi ola bilər, uzunmüddət və hətta həmişəlik məhkəmlənib qalar. Əks təqdirdə moda tez və asanlıqla aradan çıxıb bilər.

Üslub ictimai həyatın sosioloji və iqtisadi xüsusiyyətlərini əks etdirir. Bununla bərabər üslub mövcud ictimaiyyətin mədəniyyətini, xalqın bu və ya digər dövrdəki inkişafının adət və ənənələrini də özündə cəmləşdirir. Məsələn, qədim yunan və roma geyimlərinin silueti ibadət xana (kilsə) və muzdur işçilərinin geyim siluetlərini bənzədirdi. Bu geyimlərin xarakterik xüsusiyyətləri onların sadəliyi, şaquli cizgili olması və formasının dəqiqliyindən ibarətdir. Belə növ geyimlər insan fiqurunun güclü olmasının, qaddü-qamətli olmasını, çevikliyi ifadə edirdi. Feodalizm dövründə geyimlərdə iti uclu yüksək şlyapalar, hündür saç qoyma forması, uzun forma, iti uclu ayaqqabı formaları meydana çıxmışdır. XVII-XVIII əsrlərdə barokko və rokko üslubları ağılıq etdiyi zaman geyimlərdə qırçınlar, bantlar, büzmələr mövcud olmuşdur.

Modanın dəyişməsinə müxtəlif amillərin təsiri vardır. Buraya ilk anda istehsalına sərf edilən materialların dəyəri və əlverişliliyi aiddir. Bununla bərabər bu və ya digər xəz geyiminin formasının genişlənməsinə ideoloji amillərdən böyük təsiri vardır. Tək-tək, ayrı-ayrı qrup adamların və bütöv xalqın baxışları müxtəlif ölkələrdə olan modaların populyar olmasını aydınlaşdırır. Xarici ölkə xalqlarının digər xalqlara olan münasibəti həmin xalqın milli kostyum elementlərinin xaricdə daha çox istifadə edilməsinə gətirib çıxara bilər.

Xəz geyimlərinin modalarının dəyişməsində insanların psixoloji amillərinin də rolu vardır. İnsan bahalanmaya, orijinallığa və yeniliyə doğru sövq etməyə daha çox həssas olur. Gözəl bir geyimi görəndə hər bir şəxs onu özü üçün olmağa can atır. Bahalanma əvvəlcə cəsarətsiz, sonra isə

daha cəsərlə gedərək bu və ya digər modanın əhali arasında genişlənməsinə şərait yaradır. Moda o zaman təsdiq edilmiş hesab olunur ki, əhalinin əksəriyyət hissəsi ona meyl etmiş olsun. Geyim modasının dəyişməsi üçün əvvəlcə ziddiyyət baş verir, bir formadan digərinə kəskin keçid başlanır, sonra isə orta vəziyyət yaranır, dəyişməni isə başqa bir obyekt mənimsəyir. Məsələn, hündür çiyinli siluətə keçilmiş və sonra isə orta çiyin vəziyyəti müəyyənləşdirilmişdir. Lakin modanın dəyişməsi isə məmulatın ələyinin tərtibatı və uzunluğunun dəyişməsi üzrə baş verir. Sonrakı mərhələdə məmulatın bel nahiyəsi xəttinin dəyişdirilməsi və detallarda dəyişikliklər baş verir. Bununla da bütün xətt cizgiləri dəyişməklə modada yeni inkişaf mərhələsi baş verir.

Xəz geyiminin xarici görünüşünün gözəlliyi geyimin forma üzrə gözəlliyi haqqındakı müasir təsəvvürlərə cavab verə bilən yeni modelin yaradılmasından çox asılıdır. Burada rəng çalarlığının və kompozisiya həllinin də böyük rolu vardır.

Siluet dedikdə əşyanın kölgəsinin müstəvi halında bir rəngli əksi (şəkli) başa düşülməlidir. Siluet, məmulatın bel nahiyəsinə yapışma dərəcəsi, çiyinin hündürlüyü və eni, qolunun biçilməsi və ələyinin tərtibatı ilə xarakterizə olunur. Siluet məmulatın bədii cəhətdən tərtibatında ən əsas element sayılmaqla modaya nisbətən daha çox hərəkətdə olur.

Xəz geyimlərinin estetik tələb xassələri onların təyinatı və istehlak şəraiti ilə təyin olunur.

II. XƏZDƏN OLAN GEYİMLƏRİN KEYFİYYƏTİNİ FORMALAŞDIRAN AMİLLƏR

Xəz üst geyimlərinin istehlak xassələrinin formalaşdırılmasında əsas amillərdən birisi onun istehsalına sərf olunan xəz-dəri yarımfabrikatlarının quruluşu və xassələrinin həlledici rolu vardır. Bir məqamı da qeyd etmək olar ki, xüsusilə qadın xəz geyimləri sadəcə olaraq orqanizmi soyuq şəraitdən qorumaq deyil, eyni zamanda insanı zahirən bəzəmək kimi funksiyanı da yerinə yetirir.

Odur ki, bu adları çəkilənlər tələblərin ödənilməsində emal mərhələsindən keçirilmiş xəz-dəri yarımfabrikatlarının tük örtüyünün quruluşu və xassələrinin böyük əhəmiyyəti vardır. Hətta yeri düşdükdə qadın xəz geyimlərinin modasının dəyişdirilməsi, yeniləşdirilməsi də ilk növbədə yeni növdə və tərtibatda xəz-dəri yarımfabrikatlarından istifadə edilmə hesabına yaradılır.

Xəz geyimləri istehsalında müxtəlif növ xəz-dərilərdən istifadə edilir. Bunların xassələri təbii mənşəli olduğundan emal zamanı tük örtüyünün quruluşu və xassələri olduğu kimi saxlanılır. Lakin bəzilərdə müəyyən dəyişikliklər də edilə bilər. Yəni tük təbəqəsinin boyadılması, hündürlük səviyyəsinin dəyişdirilməsi, parlaqlığın verilməsi, süni qıvrımlığın yaradılması, epilləşdirmə və s. kimi proseslər də aparıla bilər. Eyni zamanda nisbətən aşağı keyfiyyət səviyyəsinə malik olan bəzi xəz növlərinin qiymətli xəzlərə oxşadılması da xəz üst geyimlərinin estetik tərtibatının formalaşdırılmasında vacib rol oynayır.

Xəzin estetik tərtibatında mühüm əhəmiyyət kəsb edən xassələr sırasına tük qatının hündürlüyü tük təbəqəsinin sıxlığı, tük təbəqəsinin upruqluğu, keçəlləşmə qabiliyyəti, tük örtüyünün rəngi, işığa qarşı davamlılığı, tük təbəqəsinin yumşaqlığı kimi xassələr aiddir.

Tük qatılığı hündürlüyü. Xəzinə tük qatılığı hündürlük göstəricisi ən vacib xassə göstəricilərindən biridir. Çünki xəz yarımfabrikatların istilik saxlama xassəsi tük qatılığı hündürlüyü isə sıx surətdə bağlıdır. Xəzin

hündürlüyü xəz-dəri yarımfabrikatların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində xüsusi əhəmiyyətə malik olmaqla, həm də onun istifadə xarakterinə də əsaslı təsir göstərir.

Aparılan təcrübələr göstərir ki, hər bir xəz-dəti yarımfabrikatlarının özünəməxsus tük qatılıq hündürlük göstəricisi vardır. Bu isə öz növbəsində kryajdan, sortlardan və dərinin topoqrafik sahəsindən asılı olaraq dəyişə bilər. Müxtəlif növ xəz-dərilərin tük qatının hündürlüyü 0-120 mm-ə qədər çata bilər.

Vəhşi heyvan, habelə ev dovşanı, pişik, it dərisinin xəzi hündür və gur olduqda daha qiymətli sayılır, qoyun xəzində qiymətli sayılır. Lakin, qaragül, smuşka, merluşka, dayça, südəmər, bodav xəzi də qiymətli xəzdir.

Tük qatının sıxlığı. Xəzin sıxlığı onun sortunun və keyfiyyətini təyin edən xassə göstəricilərindən birisi sayılır. Eyni zamanda xəzin sıxlığı onu istilik saxlamasını və geyilməyə qarşı davamlılığına həlledici təsir göstərir. Təcrübələr göstərir ki, xəz nə qədər sıx olarsa, o yaxşı istilik saxlayır və geyilən zaman dağılmanın təsirinə daha dözümlü olur.

Xəzin sıxlığını vahid sahəyə düşən tükün miqdarına görə təyin edilir. Bu baxımdan xəzin növlərindən asılı olaraq hər 1sm²-ə 2 mindən 30 və bəzən də 50 min ədədə çata bilər. Xəzin sahəsindən asılı olaraq onun sıxlığı deyil.

Vəhşi heyvanların hər birinin xəzinin sıxlığı tükün yerləşməsi xüsusiyyətlərindən çox asılıdır. Təcrübələr göstərir ki, dərinin o yerində daha sıx tük qatı olur ki, heyvanın bədəninin o hissəsi soyuğa həssas olur. Bu baxımdan dələnin, tülkünün, ağ samurun, ağ dovşanın qasıq hissəsində daha sıx tük qatı yerləşmiş olur. Mişovul və digər yerüstü həyat tərzini keçirən vəhşi gəmiricilərin dərisinin peysər nahiyəsi daha sıx tük təbəqəsi ilə örtülmüş olur.

İstehsal prosesində və boyadılma zamanı tük qatının sıxlığında dəyişmə halları baş verə bilər. Ola bilsin ki, gön qatının qısalması halları baş versin, uzanmaya məruz qalmış olan, yaxud da epilləşdirmə zamanı

bəzi tük növləri qoparılr atıla bilir, döyülmə və qırılma nəticəsində tüklürin qopub düşməsi halları da ola bilir. Nəticədə xəzin tük qatında seyrəkləşmə hiss edilirdi.

Tük qatının sıxlığını ölçmək üçün müxtəlif cihazlar vardır. V.A.Pçelin və Q.A.Şmelova tərəfindən RT-3 markalı radio-metrit cihaz ixtira edilmişdir. Cihazına iş prinsipi tük təbəqəsindən keçən radioaktiv şüalanmanın səviyyəsinə əsaslanmışdır. Bu cihazla xəzin sıxlığını çox dəyişməklə 1-2 dəqiqə ərzində ölçüb qiymətləndirmək olar.

B.F.Serevişinov və Ş.K.Qantsov tərəfindən də başqa bir cihaz ixtira edilmişdir ki, bu cihazla xəz qatının qalınlığında ölçüb onun sıxlığı haqqında məlumat söyləmək olar. Buna isə asrodinamik xov ölçən cihaz deyilir.

Tükün yoğunluğu. Tükün yoğunluğunu onun kənarlarının ən geniş yerindən ölçürlər. Tükün yoğunluğu xəzin digər xassələri ilə əlaqədar olur, yəni onun yumşaqlığı, sürtünməyə davamlılığı, istilik saxlama xassəsi və s. Tükün yoğunluq göstəricilərindən əsaslı sürətdə asılıdır. Təcrübə göstərir ki, tükün yoğunluğu ilin fəsillərindən, heyvanın yaşı və cinsindən, habelə digər amillərdən çox asılıdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, istiqamətləndirici üst tüklərinin yoğunluğu 40 mkm-dən 150 mkm-dək çata bilər, lakin tiftik tüklərinin ki isə 10 mkm-dən 40 mkm-dək ola bilər. Bununla belə bir növ xəz-dəridə topoqrafik sahədən asılı olaraq tükün yoğunluğunda hiss olunan səviyyədə fərqlənmə ola bilər.

Tükün həcmi çəkisindən asılı olaraq onun dartılması zamanı davamlılığı da dəyişilə bilər. Beləliklə, həcmi çəkisi nə qədər çox olarsa, onun davamlılığı çox olur və geyilərkən dağılmaya qarşı dözümlülüyü də çox olur.

Tük örtüyünün əzilməsi. Tük örtüyünün əzilməsi dedikdə xarici qüvvənin təsiri nəticəsində onun qalınlığının azalması kimi başa düşülməlidir.

əzilmə tükün yerləşməsi sıxlığından, uzunluğundan, yoğunluğu və upruqluğundan çox asılıdır. Bundan əlavə bu xassəyə tükün gön qatının səthinə yerləşməsinin dönmə bucağından, ötürücü və termik tüklərinin bir-birinə nisbətən fərqi və s. Kimi amillər də təsir göstərir. Xəzin əzilməsi xassəsi onun istilik saxlama xassəsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Belə ki, xəz nə qədər zəilərsə, onun istiliyi mühafizə etmə qabiliyyəti də bir o qədər aşağı olacaq.

Bundan əlavə istehlak zamanı xəz geyimlərinin tük təbəqəsinin az əzilmə qabiliyyəti onun tük qatının formasaxlama, tərkibi, geyimlər davamlılıq kimi vacib xassələrin də təmin olunmasına şərait yaradan amillərdəndir.

Tük örtüyünün upruqluğu. Tük qatının upruqluğu dedikdə onun xarici qüvvə ilə təsir edib yükü götürdükdü özünün əvvəllərinin tük qatı üçün vacib xassə olmaqla onun keçəlləşməsi haqqında müəyyən fikir söyləməyə imkan verir. Upruqluq çox olduqda tük qatının keçəlləşməsi imkanı az olur.

Keçəlləşmə. Tük qatı üçün vacib xassələrdəndir. Adi samur, tülkü, ev dovşanı kimi xəz-dərilərdə keçəlləşmə nisbətən çox hiss olunur. Keçəlləşmə tükün kutikul qatının quruluşundan, onun upruqluğundan, qurulma dərəcəsiindən, habelə tükün yoğunluğundan və digər amillərdən asılıdır. Adətən tük nəm halda çox keçəlləşir, nəinki quru halda tük təbəqəsi nə qədər az keçəlləşərsə onun görkəmli də daha yaxşı olar.

Tük qatının rəngi. Xəzin keyfiyyətinin təyin olunmasında tük qatının rəngi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. əksəriyyət aktivləri təbii istifadə edildiyi halda bəzilərininki nöqsanlı olduğundan onu rəngləyirlər. Rənginə görə xəzlər qara, qəhvəyi, sarı, ağ, qonur olur.

Rəngin yerləşməsi xarakterinə görə bərabər səviyyədə boyanmışlar (samur, su samuru), xallı və ya zolaqlı (xallı pişik, bəbir, burunduq), zonalı boyanmış (ussuriya yenotu, dovşan), qara tük qarışıqlı ağ zonalı boyanma (adi samur, gümüşü, qara rəngli tülkü) və s. Təcrübə göstərir ki, tükün tərkibində

keratinin köhnəlməsi nəticəsində tük təbəqəsi tədricən qonur rəngə çevrilir. Məsələn, gümüşü qara rəngli tülkünün qara rəngli tük növləri qonurlaşır, ağ rənglisi isə saralır. Bir qayda olaraq xəz üst geyimlərinin modelləşdirilməsi prosesində tük təbəqəsinin rəng kateqoriyası ən vacib amil kimi qəbul edilir.

Tük örtüyünün yumşaqlığı. Yumşaq, incə tük qatına malik olan xəz növləri daha qiymətli sayılır. Xəzin yumşaqlığı dedikdə tükün əyilməsi zamanı göstərdiyi müqavimət dərəcəsi kimi başa düşülür. Bu isə tükün makro quruluşundan, yoğunluğunun uzunluğuna olan nisbətindən, ötürücü tüklərin tiftik tüklərinə olan miqdar nisbətində, qalınlığının inkişaf səviyyəsindən çox asılıdır. Bəzən həddən çox yumşaq olan tük örtüyü də xoşa gəlməyən hal sayılır. Çünki tüklər upruq olmadığından onun bəzi xassələrində kənarlaşma hiss edilir. Daha çox keçəlləşmə halları baş verir.

Təcrübədə tük qatının yumşaqlığı orqanoleptik yolla təyin edilə bilər. Bu baxımdan standart üzrə xəzin yumşaqlığını xüsusi ilə də oxşar, yumşaq, az yumşaq, kobuda oxşar və kobud tük təbəqəsinə ayırırlar. Tükün yumşaqlığını daha dəqiq aşağıdakı düsturla hesablayırlar:

$$K_M = \frac{T}{D}$$

burada, T-tükün yoğunluğudur, mikronla, D-tükün uzunluq ölçüsüdür mm-lə.

Tükün davamlılığı. Xəzin geyilməyə qarşı davamlılığının təyində tükün dözümlülüyü əsas amillərdən birisidir. Bu göstərici tükün yoğunluğundan, mikro quruluşundan, habelə qazmaq qatının və nüvəciyin nisbətindən də çox asılıdır.

Tükün davamlılığını dartıb qırmaqla və təkrar qatlanmalar yolu ilə təyin etmək olar. Dartılma zamanı tükün davamlılığını təyin edərkən xüsusi təyinatlı dinamometrdən istifadə olunur. Xəz-dərilərin növlərindən asılı olaraq tükün

davamlılıđı eyni deyil, 1 qramdan 150q-dək çata bilir. Eyni zamanda tükün müxtəlif yerlərində də qırılmaya qarşı davamlılıq eyni olmur.

Istehlak ərəfəsində tük təbəqəsi təkrar qatlanmaların intensiv təsirinə məruz qalır. Bunu isə xüsusi məqsədli müxtəlif markalı cihazların köməyiə təyin edirlər. Bu məqsədlə “Sinus” markalı, Besedin-Serevits-növ cihazı və s. işlədilir. Təcrübə göstərir ki, deformasiya nə qədər çox olarsa davamlılıđın da itirilməsi o qədər çox olur.

III. XƏZ MALLARI İSTEHSALINDA İSTİFADƏ OLUNAN YARIMFABRIKATLARIN XASSƏLƏRİ

Əksəriyyət növ xəz-dərilərin xassələri təbii mənşəlidir. Emal zamanı bu xassələr emal edilməmiş yarımfabrikatlarda olduğu kimi saxlanılır. Bundan başqa bəzi xassələr emal mərhələsində yaranır (gön qatının yumşaqlığı, elastikliyi, boyağı, tük təbəqəsinin hündürlüyü, süni qəvrımlıq və s.)

Tük qatının xassələri. Tük təbəqəsi bir neçə vacib xassələrə malikdir ki, bu xassələr yekun etibarı ilə onun xarici görünüşünü, yəni gözəlliyini, geyilməyə qarşı davamlılığını və istilik saxlama xassələrini yaradır. Bu xassələr müxtəlif xəz-dəri xammalı növləri üçün eyni deyil, eyni zamanda müxtəlif keryaps və sortlar üçün, habelə dərinin topoqrafik sahəsi üzrə də eyni deyildir.

Tük qatının hündürlüyü. Xəzin tük qatının hündürlük göstəricisi ən vacib xassə göstəricilərindən biridir. Çünki xəz yarımfabrikatlarının istilik saxlama xassəsi tük qatının hündürlüyü ilə sıx surətdə bağlıdır. Xəzin hündürlüyü xəz-dəri yarımfabrikatlarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində xüsusi əhəmiyyətə malik olmaqla, hətta onun istifadə xarakterinə də əsaslı təsir göstərir.

Hər bir xəz-dəri yarımfabrikatlarının özünəməxsus tük qatının hündürlük göstəricisi vardır. Bu isə öz növbəsində kryajdan, sortdan və dərinin topoqrafik sahəsindən asılı olaraq dəyişə bilər. Müxtəlif növ xəz-dərilərin tük qatının hündürlüyü 10-120 mm-ə qədər çata bilər.

Vəhşi heyvan, habelə ev dovşanı, pişik, it dərisinin xəzi hündür və gur olduqda daha qiymətli sayılır, qoyun xəzi də qiymətli növlərindəndir. Lakin, qaragül, smuşka, merluşka, dayça, südəmər, bozov xəzi də qiymətli sayılanlardandır.

Tük qatının sıxlığı. Xəzin sıxlığı onun sortunun və keyfiyyətini təyin edən xassə göstəricilərindən birisi sayılır. Eyni zamanda xəzin sıxlığı onu istilik

saxlamasına və geyilməyə qarşı davamlılığına həlledici təsir göstərir. Təcrübələr göstərir ki, xəz nə qədər sıx olarsa, o yaxşı istilik saxlayır və geyilən zaman dağılmanın təsirinə daha dözümlü olur.

Xəzin sıxlığı vahid sahəyə düşən tükün miqdarına görə təyin edilir. Bu baxımdan növlərindən asılı olaraq hər 1 sm²-ə 2 mindən 30və bəzən də 50 min ədədə qədər tük düşə bilər. Xəzin topoqrafik sahəsindən asılı olaraq onun sıxlığı eyni deyil.

Vəhşi heyvanların hər birisinin xəzinin sıxlığı tükün yerləşməsi xüsusiyyətlərindən çox asılıdır. Təcrübələr göstərir ki, dərinin o yerində daha sıx tük qatı olur ki, heyvanın bədəninin o hissəsi soyuğa həssas olur. Bu baxımdan dələnin, tülkünün, ağ samurun, ağ dovşanın qasıq hissəsində daha sıx tük qatı yerləşmiş olur. Mişovul və digər yerüstü həyat tərzini keçirən vəhşi gəmiricilərin dərisinin peysər nahiyəsi daha sıx tük təbəqəsi ilə örtülmüş olur.

Istehsal prosesində və boyadılma zamanı tük qatının sıxlığında dəyişmə halları baş verə bilər. Ola bilsin ki, gön qatının qısalması, uzanmaya məruz qalması halları olsun, yaxud da epilləşdirmə zamanı bəzi tük növləri qoparılır atıla bilər, döyülmə və çırılma nəticəsində tüklərin qopub düşməsi halları da ola bilər. Nəticədə xəzin tük qatında seyrəkləşmə hiss edilir.

Tük qatının sıxlığını ölçmək üçün müxtəlif cihazlar vardır. V.A.Pçelin və Q.A.Şmelova tərəfindən RT-3 markalı metrik cihaz ixtira edilmişdir. Cihazın iş prinsipi tük təbəqəsindən keçən radioaktiv şüalanmanın səviyyəsinə əsaslanmışdır. Bu cihazda xəzin sıxlığını çox dəqiqliklə 1-2 dəqiqə ərzində ölçüb qiymətləndirmək olar.

B.F.Serevitinov və Ş.K.Qantsov tərəfindən də başqa konstruksiyalı bir cihazda ixtira edilmişdir ki, bu cihazla xəz qatının qalınlığını ölçüb onun sıxlığı haqqında məlumat söyləmək olar. Buna isə aerodinamik xov ölçən cihaz deyilir.

Tükün yoğunluğu. Tükün yoğunluğunu onun uclarının ən geniş yerindən ölçürlər. Tükün yoğunluğu xəzin digər xassələri ilə əalqədadır, yəni xəzin tük qatının yumşaqlığı, sürtünməyə davamlılığı, istilik saxlama xassəsi və s. Tükün yoğunluq göstəricilərindən çox asılılığı vardır. Təcrübə göstərir ki, tükün yoğunluğu ilin fəsillərindən, heyvanın yaşı və cinsindən, habelə digər amillərdən çox asılıdır. Tədqiqatlar göstərir ki, istiqamətləndirici üst tüklünün yoğunluğu 40 mkm-dən 150 mkm-dək çata bilər, lakin tiftik tüklünün isə 10 mkm-dən 40 mkm-dək ola bilər. Bununla belə bir növ xəz-dəridə topoqrafik sahədən asılı olaraq tükün yoğunluğunda hiss olunan səviyyədə fərqlənmə ola bilər.

Tük örtüyünün yumşaqlığı. Yumşaq, incə, zərif tük qatına malik olan xəz növləri daha qiymətli sayılır. Xəzin yumşaqlığı dedikdə tükün əyilməsi zamanı göstərdiyi müqavimət dərəcəsi kimi başa düşülür. Bu isə makro quruluşundan, yoğunluğunun uzunluğuna olan nisbətindən, ötürücü tüklərin tiftik tüklərinə olan say nisbətindən, qalınlığından inkişaf səviyyəsindən çox asılıdır.

Həddən çox yumşaq olan tük örtüyü xoşa gəlməyən hal sayılır. Çünki tüklər upruq olmadığından onun bəzi xassələrində kənarlaşma hiss edilir və daha çox keçəlləşmə halları baş verir.

Təcrübədə tük qatının yumşaqlığı orqanoleptik yolla təyin edilə bilər. Bu baxımdan standart üzrə xəzin yumşaqlığını xüsusi ilə də ipəyə oxşar, yumşaq, az yumşaq, yarımqaba və qaba tük təbəqəsinə ayırırlar.ş tükün yumşaqlığını daha dəqiq aşağıdakı düsturla hesablayırlar:

$$K_M = \frac{T}{Dq}$$

burada T-tükün yoğunluğudur, mikronla, D-tükün uzunluq ölçüsüdür, mm-lə.

Tükün davamlılığı. Xəzin geyilməyə qarşı davamlılığının təyin edilməsində tükün dözümlüyü əsas amillərdən birisidir. Bu göstərici tükün yoğunluğundan, mikro quruluşundan, habelə qazmaq qatının və nüvəciyin fərq nisbətindən də çox asılıdır.

Tükün davamlılığını dartıb qırmaqla və təkrar qatlanmalar yolu ilə təyin etmək olar. Dartılma zamanı tükün davamlılığını təyin edərkən xüsusi təyinatlı dinamometrədən istifadə olunur. Xəz-dərilərin növlərindən asılı olaraq tükün davamlılığı eyni olmayıb 1 qramdan 150 qr-dək çata bilir. Eyni zamanda tükün müxtəlif yrlərində də qırılmaya qarşı davamlılıq deyil.

Istehlak ərəfəsində tük təbəqəsi təkrar qatlanmaların intensiv təsirinə məruz qalır. Bunu isə xüsusi məqsədli müxtəlif markalı cihazların köməyi ilə təyin edirlər. Bunun üçün “Sinus” markalı, Besedin-Serevitinov cihazı və s. istifadə edilir. Təcrübə göstərir ki, tükün deformasiyası nə qədər olarsa davamlılığın da itirilməsi o qədər çox olur.

Tükün gön qatı ilə əlaqəsi, davamlılığı. Xəzin növlərindən asılı olaraq tük təbəqəsinin onun gön qatı ilə əlaqəsi davamlılığı müxtəlif olur. Belə ki, bir qrup xəz-dərilərində isə əksinə, hətta ayrı-ayrı tük növləri xəzin ütülənməsi prosesində də tökülür.

Tükün gön təbəqəsi ilə əlaqəsinin davamlılıq göstəricisi birinci növbədə tükün derma qatının dərinliyində yerləşməsi səviyyəsindən çox asılıdır. Bundan başqa bu amilə ilin fəsilləri, konservləşdirmə prosesinin düzgün aparılması, emal prosesi, boyadılma və saxlanmanın da səviyyəsi təsir edir.

Adətən tükün gön qatı ilə əlaqəsi davamlılığına payızın son ayı daha qüvvətli təsir göstərir ki, bu zaman tük təbəqəsi tam böyüməmiş olur və hələ tük çantasından ayrılmır. Yaz başı tük tökmə prosesi başlayarkən bir qədər əvvəlcə tükün gön qatı ilə əlaqəsi zəifləyir, belə ki, buynuzlaşmış tük tədricən tük çantalarından ayrılır və tük çantasının üst tərəfində dayanır. Təcrübə göstərir ki, konservləşdirmənin düzgün aparılmaması nəticəsində

xammalın gön qatı xarab olduğundan onun tük təbəqəsinin gön qatı ilə əlaqəsi davamlılığı da pozulur. Eyni zamanda xammalın düzgün saxlanmamaması nəticəsində də bu amil pisləşir. Xəz-dərinin emalı və boyadılması prosesində də tükün gön qatı ilə əlaqəsi davamlılığı da zəifləyə bilər. əksinə dərinin gön qatının qısalması zamanı tükün gön qatı ilə əlaqə davamlılığı çoxalır.

Tükün xüsusi və həcmi çəkisi. Tükün xüsusi xəzin növlərindən asılı olaraq 1,25 – 1,30 həddində dəyişə bilər. İstər xüsusi və istərsə də həcmi çəki tükün məsaməliliyi haqqında tutarlı məlumat verir ki, bu da tükün nüvəciyinin inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədar olub tükün nüvəciyinin hava ilə dolması barəsində fikir söyləməyə imkan verir.

Zərif yun növlərində nüvəcik tamamilə olmadığından bunun xüsusi və həcmi çəkisi eynidir. Lakin, vəhşi heyvanların xəzinin tükündə nüvəcik daha güclü inkişaf etdiyindən onun həcmi çəkisi xüsusi çəkisindən az olur. Odur ki, tükün növündən asılı olaraq onun nüvəcik kanalının inkişaf dərəcəsi eyni olmadığından onun həcmi çəkisi də müxtəlifdir. Təcrübə göstərir ki, yerüstü həyat tərzini keçirən vəhşi heyvanların xəzinin tükündə nüvəcik kanalı daha güclü inkişaf edir (60 %), lakin onun həcmi çəkisi çox aşağı olmaqla bu göstərici vahidə bərabərdir. Yeraltı sulu şəraitdə yaşayan heyvanların tükünün nüvəcik kanalı zəif inkişaf etdiyindən onun həcmi çəkisi böyük olur.

Tükün həcmi çəkisindən asılı olaraq onun dartılması zamanı davamlılığı da dəyişə bilər. Beləliklə, tükün həcmi çəkisi nə qədər çox olarsa, onun davamlılığı çox olduğundan geyilərkən dağılmaya qarşı dözümlülüyü də çox olur.

Tük örtüyünün əzilməsi. Tük örtüyünün əzilməsi dedikdə xarici qüvvənin təsiri nəticəsində onun qalınlığının azalması kimi başa düşülməlidir. əzilmə tükün yerləşməsi sıxlığından, uzunluğundan, yoğunluğu və upruqluğundan çox asılıdır. Bundan əlavə bu xassəyə tükün gön qatının

üz səthində yerləşməsinin dönmə bucağın, örtücü və tiftik tüklərinin bir-birinə nisbət fərqi və s. Kimi amillər də təsir göstərir. Xəzin əzilməsi xassəsi onun istilik saxlama xassəsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Belə ki, xəz nə qədər əzilərsə, onun istiliyi mühafizə etmə qabiliyyəti də bir o qədər aşağı olacaq.

Tük örtüyünün upruqluğu. Tük örtüyünün upruqluğu dedikdə ona xarici qüvvə ilə təsir edib yükü götürdükdə özünün əvvəlki qalınlığını bərpa etməsi kimi başa düşülür. Upruqluq xəz-dərilərinin tük qatı üçün vacib xassə olmaqla onun keçəlləşməsi haqqında müəyyən fikir söyləməyə imkan verir. Upruqluq çox olduqda tük qatının keçəlləşməsi imkanı az olur.

Keçəlləşmə. Tük qatı üçün keçəlləşmə ən vacib xassələrdəndir. Adi samur, tülkü, ev dovşanı kimi xəz-dərilərdə keçəlləşmə nisbətən çox hiss olunur. Keçəlləşmə tükün kutikul qatının quruluşundan, onun upruqluğundan, qıvrımlıq dərəcəsiindən, habelə tükün yoğunluğundan və digər amillərdən asılıdır. Adətən tük nəm halda quru vəziyyətə nisbətən tez keçəlləşir.

Tük qatının rəngi. Xəzin keyfiyyətinin təyin olunmasında tük qatının rəngi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əksəriyyət xəz növləri təbii rəngdə istifadə edildiyi halda bəzilərininki nöqsanlı olduğundan onu rəngləyirlər. Rənginə görə xəzlər qara, qəhvəyi, sarı, ağ, qonur ola bilər.

Rəngin yerləşməsi xarakterinə görə bərabər səviyyədə boyanmışlara (samur, su samuru), xallı və ya zolaqlı (xallı pişik, bəbir, burunduk), zonalı boyanmış(ussuriya yenotu, dovşan), qara rəngli tük qarışıqlı ağ zonalı boyanmışlara (adi samur, gümüşü-qara rəngli tülkü) və s. Rəngdə olan xəzlərə bölünür. Təcrübə göstərir ki, tükün tərkibində karantin köhnəlməsi nəticəsində tük təbəqəsi tədricən qonur rəngə çevrilir. Məsələn, gümüşü-qara rəngli tülkünün qara rəngli tük növləri getgədə qonurlaşır, ağ rənglisi isə saralır.

İşığa qarşı davamlılıq. Xəz-dərilərin boyadılmaya hazırlanmasından və boyağın uyğunlaşmasından asılı olaraq tük örtüyündə yaradılmış boyaq işığın

təsirinə qarşı müxtəlif səviyyədə davamlılığa malikdir. Xəzin tük qatının işığın təsirinə qarşı davamlılıq göstəricisi qüvvədə olan standartlarda normallaşdırılmışdır. Bu xassə göstəricisinin fedometr deyilən cihazla təyin edirlər. Bu cihazda yoxlanılan nümunə qövslü lampanın iştirakı ilə şüalandırılmaya məruz qalır. Proses rəngli şüşədən hazırlanmış qapaqcıqda yerləşdirilməklə başa çatdırılır. Təcrübə zamanı t-a 38-40⁰S-də saxlanılır, nisbi rütubət 65-70% olmalıdır. Şüalanmanın müddəti 50, 75 və 100s-dir. Bu müddət qara rəngdə boyanmış xəz-dərilər üçündür. Lakin qəhvəyi, boz və digər tonlara boyanmış xəz üçün isə 5, 20, 10 və 30 saat müəyyən təyin edilmişdir.

Tük qatının quru halda sürtünməyə qarşı davamlılığı. Boyadılmış xəz geyilən zaman onun istehsalına işlədilən yarımfabrikat boyanmadan sonra yaxşı yuyulmadığından və tükdə boyanma nəticəsində sərbəst qalan boyaq özündən rəng buraxa bilir. Tük örtüyünün quru halda sürtünməyə qarşı davamlılığını xüsusi cihazda bal sistemi ilə qiymətləndirilir. Bunun üçün IIM-3 markalı cihazdan istifadə edilir. Standartda bu xassə üzrə norma göstəricisi müəyyən edilmişdir.

Bundan əlavə tük qatının istehlak xassələri sırasına şəffaflıq, nurluq, suya qarşı davamlılıq kimi xassələri də vacibdir. Onların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində bu göstərilən xassələr də nəzərə alınır.

Təcrübələr göstərir ki, eyni bir dərinin topoqrafik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq onun gön qatının qalınlığı eyni deyil. Bununla yanaşı dartılma zamanı emal edilmiş xəzin gön qatının davamlılıq həddi öz növbəsində emalının keyfiyyətindən, rütubətin miqdarından, habelə tərkibindəki yağlı maddələrin səviyyəsindən də çox asılıdır.

Gön qatının soyulmaya qarşı davamlılığı. Hazır məhsulun keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərən xassələrdən birisi də gön qatının soyulmaya qarşı davamlılığı sayılır. Bu xüsusilə qaragül qoyun xəzinə daha çox aiddir. Dərinin alt qatını parçalanması nəticəsində termostatik və torlu qatın soyulması halları

baş verir. Dərinin üz qatının soyulmaya qarşı davamlılığını xüsusi məqsədli dinamometrə nümunəyə düşən qüvvənin səviyyəsinə və orta uzanma göstəricisinə görə təyin edilir.

Gön qatının plastiki xassələri. Emal edilmiş dərinin gön qatı lazımı səviyyədə uzanmalı və plastik xassəyə malik olmalıdır. Bu isə xəzçilikdə ən vacib amil sayılmaqla bu göstərici tam, plastiki və upruq (elastiki uzanma) növlərinə bölünür.

Tam uzanma dedikdə gön qatının müəyyən qüvvə altında uzanması qabiliyyəti kimi başa düşülür. Plastiki uzanma dedikdə gön qatının dartılması ərəfəsində verilmə formanın saxlanması kimi başa düşülür. Gön qatının plastikliyi çoxaldıqca onun keyfiyyəti də yüksəlir. Upruq uzanması isə gön qatının dartılıb təsiredici qüvvə götürüldükdən sonra əvvəlki vəziyyətə qayıtması ilə izah edilir.

Gönün plastiki xassəsi dərmanın quruluşundan, dərinin emalı və boyadılmasından, yağlanma dərəcəsindən, mexaniki bəzəndirilmədən, habelə gön qatının rütubətindən çox asılı olaraq eyni deyil. Gön qatının plastikliyinin azalmasına xrom aşılması böyük təsir göstərir. Acıtma prosesi isə plastikliyi artırır. Boyadılmış dərilər yenidən emal edilmiş dərinin plastikliyindən nisbətən az olur. Təcrübələr göstərir ki, yağlanmış dərilərin plastikliyi nisbətən yüksəkdir. Plastiklik gön qatının ən vacib xassələrindən birisi olan yumşaqılıq xassəsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Təcrübədə xəz-dərilərin plastikliyini və yumşaqılığını orqanoleptik üsulla təyin edirlər.

Ərimə temperaturu. Gön qatına məxsus olan ən vacib xassə göstəricisi sayılır, özü də ərimə temperaturu xəz-dərilərin aşılması keyfiyyətini izah etməyə imkan verir. Yaxşı aşılınmış dərilər yüksək temperatura (80°S) qarşı davamlı olur. Lakin yenidən pikəl əməliyyatından keçirilmiş dərilər nəmli vəziyyətdə 45°S -dək dözümlü olmur. Ərimə temperaturunun çoxalması nəticəsində gön qatının plastiki xassəsi zəifləyir. Bunları nəzərə alaraq hər bir

xəz-dəri xammalı növü üçün müəyyən edilmiş aşılma dərəcəsi və ərimə temperaturu təyin olunmuşdur. Məsələn, şimal tülkü dərisinin gön qatının ərimə dərəcəsi 55° , qırmızı tülkü dərisi üçün 65° , ev dovşanı dərisi üçün 65° , sünbülqıran və digər xırda gəmiricilərin dərisi üçün 65° , qoyun xəzi üçün 70° və şuba istehsalında işlədilən qoyun dərillərini üçün isə 80° müəyyən edilmişdir. Prof.Q.İ.Kutyanın tərəfindən (1949-cu il) müəyyən edilmişdir ki, ərimə dərəcəsinin çoxalması gön qatının upruq xassəsi də çoxala bilər. Bu isə vəhşi heyvan xəzi ilə qoyun xəzinin gön qatının upruq xassələrinin bir-birindən fərqi izah etməyə köməklik göstərir.

Gön qatının islanması. Xəz-dərilərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində gön qatının islanması və yaxud da nəmlənməsi həlledici əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, nəmləşmə gön qatının plastiki xassəsinə əsaslı təsir göstərir. Dabbaqçılıq işlərində dərilərin gön qatı təkrarən islanmalara məruz qalır. Eyni zamanda geyilmə prosesində də xəz məmulatı islanmaya məruz qala bilər. əgər quruma zamanı dərinin plastikliyi və yumşaqlyq pisləşirsə, belə halda həmin xəzin keyfiyyəti aşağı olacaqdır. Bunu nəzərə alaraq xəzin istehlakı baxımından dərinin islanma qabiliyyətinin səviyyəsini təyin etmək çox vacibdir. Aparılan tədqiqatlardan görüldüyü kimi aşılma dərəcəsiindən asılı olaraq gön qatının ərimə temperaturunun çoxalması ilə onun islanması azalır, rütubətə qarşı dözümlülyü isə çoxalır.

Gön qatının kimyəvi tərkib göstəriciləri. Gön qatının kimyəvi tərkibinin əsas göstəricilərindən sayılan rütubətin, yağın, gülün, PH-ın səviyyəsi onun keyfiyyətinin xarakterizə edilməsində əsas amillərdəndir.

Rütubət qatının vəziyyətinə əsaslı təsir göstərir. Rütubət çoxaldıqca onun plastikliyi və dartılması çoxalır. Aşağı rütubət göstəricilərinə malik olan gön qatı həmişə qaba kobud olur. Gön qatının rütubəti normal rütubətdə (50-60%) 12-16% olmalıdır. Gön qatının hiqroskopikliyinə onun tərkibində olan yağlı, mineral maddələrin aşılma dərəcəsinin və digər amillərin böyük təsiri vardır. Gön qatının tərkibində normal yağın miqdarı 8-18%-ə bərabər

olmalıdır. Yağın miqdarı az olduqda gön qatı bərk, həddən çox olduqda isə ağır çəkili olur.

Gön qatının tərkibində mineral maddələrin miqdarı onun xammalının növündən, emal üsulundan və boyadılmadan asılı olur. Gönün tərkibindəki mineral maddələrin miqdarının 90%-ə qədərini xörək düzü təşkil edir. Xörək duzu xəzin hiqroskopikliyi artırır və ağırlaşır. Buna görə də gön qatının tərkibində xörək duzunun həddən çox olması hazır məhsulun keyfiyyətini pisləşdirir.

Emal edilmiş dərinin tərkibində bir qayda olaraq sərbəst turşu qalığı da olur. Bu isə tədricən zülal maddələrin zədələnməsinə, habelə tikilmiş detallarda olan tikiş saplarının çürüməsinə səbəb olur. Pikel əməliyyatı ilə emal edilmiş dərilər üçün PH_{in} səviyyəsi 4.2 müəyyən edilmişdir. Tərkibində PH-ın səviyyəsi 3-dən az olan emal edilmiş xəz-dəri məmulatlarının istifadə edilməsinə yol verilməməlidir.

Hazır xəz mallarının xassələri. Hazır xəz malları demək olar ki, yararlı istehlak xassələrinə malik olmalıdır. Bu xassələrin cəmini istilik saxlama, geyilməyə qarşı davamlılıq, çəki xassələri kimi nəzərdən keçirilməlidir. B u göstərilən xassələr hazır məmulatın istehlak xassələrinin formalaşmasının əsasını təşkil edir.

Xəzin istilik saxlama xassəsi. Xəz malları ən yüksək istilik saxlama xassəsinə malik olan məmulatlar sırasına daxildir.

IV. XƏZDƏN OLAN MƏMULATLARIN KEYFİYYƏT SƏVİYYƏSİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ METODU

Əhalinin istehlak mallarına olan tələbatının ödənilməsində ən əsas amillərdən birisi say ılan amillərdən birisi texniki şərtinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar məmulatların estetik keyfiyyətinin durmadan yaxşılaşdırılmasıdır. Xüsusilə son dövrlərdə geyim-ayaqqabı mallarının estetik tərtibatının daha da təkmilləşdirilməsi dizaynerlərin qarşısında duran vacib problemlərdəndir. Həyatı təcrübələr göstərir ki, istehlak prosesində malların estetik tərtibatının nəzərə alınmaması hətta özünün mexaniki iqtisadi səviyyəsi yüksək olsa belə bu məmulatlara əhali tələbatı olmayacaqdır.

Bu deyilənlər öz növbəsində buraxılan məmulatların estetik tərtibatının yaxşılaşdırılması üçün əsas vasitələrdən birisidir ki, bunların da içərisində professional və qüvvədə olan metodlarla geyim əşyalarının estetik xassələrinin həm istehsal və həm də istehlak prosesində təhlili və qiymətləndirilməsi xüsusi yer tutur.

Gözəllik – xüsusi xassədir, o ya məmulatlara, əşya və hadisələrə, yaxud da təbii hadisələrə məxsusdur. Odur ki, gözəllik, onu dərk etmək, ondan zövq almaq hər bir şüurlu insana xas olan bir mənəvi tələbatdır. O insanlara sevinc, gözəl əşyalardan istifadə etməklə, təbiətin gözəlliyini dərk etməklə ödəməyə çalışırlar.

Məişət əşyalarını və əl əmək alətlərini gözəl etmək, rahat düzəltmək insanın yaradıcılıq qabiliyyətinin ilkin addımlarından birisi olmuşdur ki, bunun da bir neçə min illiklər tarixi vardır. Dəqiq desək, yaradıcı insan özündə bütün fəaliyyətinin gözəllik qanunuyğunlaqları əsasında qurur. İnsanın gözəllik qanunuyğunlaqları əsasında yaradıcılıq fəaliyyətinin ətraf mühitlə əlaqəyə girərkən ictimai tələbatının ödənilməsi qayğısına qalması ilə meydana çıxır.

Gözəllik birinci növbədə əşyanın məqsədəuyğunluğu ilə sıx surətdə bağlıdır və məmulat keyfiyyətcə qiymətləndirilərkən bu problemlərə çox ciddi

fikir verilir. Son vaxtlar malların bədii – estetik xassələrinin qiymətləndirilməsi mütəxəssisləri daha çox maraqlandıırmağa başlamışdır. Çünki əşyanı yaradn sənətkarlar tədricən ölü materiallarda canlı bir obrazın yaradılmasına sövq etmiş, onları adamların nəinki yararlılıq tələbatını ödəməyə, eyni zamanda estetik tələbatlarının da ödənilməsinə məcbur etmişlər.

Məmulatların gözəlliyi onun məqsədəuyğunluğunun dərk edilməsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Gözəl məmulatlarda estetiklik ilk məqamda məmulatın formasının material tərkibinə və ya quruluşuna uyğun gəlməsi və insan həyatında faydalılığı kimi özünü biruzə verir. Ona görə də sənaye mallarının estetik xassələrini 2 istiqamətdə nəzərdən keçirməyi, yəni məzmunlu və formal estetik xassəli kimi təhlil etməyi məsləhət görürlər.

Belə ki, gözəllik qanunauyğunluğu baxımından estetik məzmunluluq nöqtəyi nəzərdən təhlil edərkən məmulatın harmonik formasının onun təyinatına, funksiyası və konstruksiyasına tam uyğun gəlməsinə ciddi fikir verilməlidir. Deməli, məmulatın istehsalına sərf edilən materialın onun formasının estetikliyinə uyğun gəlməsinə elementar bir amil kimi baxmaq olmaz. əgər məmulatın forması kor-koranə onun texniki funksiyasına uyğunlaşarsa bu o demək deyildir ki, onun estetik xarakteristikası doğru və realdır.

Bu baxımdan da müxtəlif növ məmulatların estetik keyfiyyətinə qarşı müxtəlif tələblər qoyulur. Əgər layihələr tərəfindən yaradılmış və sənaye yolu ilə istehsal edilmiş vacib əhəmiyyətə malik olmaqla ümumi keyfiyyət səviyyəsi içərisində daha dərin əlaqəyə malikdir. Odur ki, təcrübədə elə növ malların estetik üstünlükləri qiymətləndirilir ki, onların texniki-iqtisadi səviyyəsi daha yüksək olur və bunlar keyfiyyət attestasiyasından keçirilir. Lakin bununla yanaşı bilmək lazımdır ki, məmulatın estetik səviyyəsi qanunauyğun və ciddi xarakter də mövcuddur. Bunu bir daha bədii layihələndirmə təcrübəsində qazanılmış müvəffəqiyyətlər də təsdiq edir.

Beləliklə, məmulatın formasını təhlil edərkən onu nəinki estetik etalona uyğun gələn maddi cəhətdən təmsil olunmasını, eyni zamanda o məmulatın formasında faktiki ictimai faydalılığın əks etdirilməsi dərəcəsini də təyin etmək olar. Buradan göründüyü kimi müasir dünya ölkələrində fəaliyyət göstərən dizaynerlərin əsas devizi malların estetik xassələrinin insanların həqiqi tələbatı ilə üzvi surətdə əlaqələndirilməsi prosesindən ibarətdir.

Hazırda geyim mallarının, o cümlədən qadın xəz üst geyimlərinin istehlak xassələrinin qiymətləndirilməsində ekspert üsulundan istifadə edilmənin böyük üstünlükləri vardır. Belə ki, estetik xassələrin ekspert üsulu vasitəsilə təhlil zamanı məmulatın estetik dəyərliliyini müəyyənləşdirmək mümkündür.

Buna görə də bu növ qiymətləndirmə üsuluna bədii-konstruksiya ekspertizası kimi də baxmaq olar. Yəni bu zaman malların estetikliyini həm keyfiyyətə və həm də kəmiyyətə (balla) qiymətləndirmək mümkündür. Çünki, malların estetik xassələri birbaşa ekspertizanın əsas obyektı sayılır. Lakin təcrübə ərəfəsində bu xassə ikili xarakterə malik olur.

Birincisi, keyfiyyətin kompleks qiymətləndirilməsində digər üçün xassələrlə eyni sırada durur. Belə təhlil nəinki malların estetiklik dərəcəsinin təyin edilməsinə, eyni zamanda bu qrup xassələr içərisində estetik funksiyasının yerini təyin etməyə də imkan verir.

İkincisi isə bütövlükdə malların keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsində estetik xassələr ümumiləşdirici xarakteristikaya malikdir. Burada dolayısı da olsa məmulatın üstünlüyü və çatışmamazlıqları ayırd edilə bilər. Buna görə də estetik xassələrin ekspertizası ümumiləşdirici xarakterə malikdir. Belə ki ekspertizanın nəticəsində tədqiq olunan malların keyfiyyət səviyyəsi öz əksini tapa bilər.

Təklif olunan etalon cərgəsinin düzülüş qaydası məmulatların estetik xassələrinin təyin edilməsinə optimal şərait yaratmaqla qiymətləndirmənin kələkcələrinin sərənlənməsinin qarşısını almaqla əyani olaraq qiymətləndirmə

kriteriyasının razılaştırılmasına kömək edir. Bu həm də ekspertlər tərəfindən qiymətləndirmə üçün bir mənalı qaydad bal şkalasından istifadəni təsdiqləyir. Təklif olunan etalon cərgəsi əyani surətdə ekspertlərə imkan verir ki, tədqiq olunan məmulatların estetik tərtibatının birisinin digərisindən fərqləndirilməsi aşkar edilsin.

Deməli, analoji məmulat haqqında, onların faydalılıq və estetik dəyərliliyi barədə məlumat almaq, digər tərəfdən isə onların yararlı xassələri, kompozisiyasını qiymətləndirməklə etalon nümunələri içərisində təhlil edilən məmulatların yerini də müəyyən etmək olar.

Malların estetik keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində ölçüsüz şəraiti bal qiymətinin 0-dan 4-ə qədər qiymət alması etalon cərgəsinə tam uyğun gəlir.

Beləliklə, ilk anda tədqiq olunan geyim malları içərisində qadın xəz geyimlərinin yenilik səviyyəsini təyin etməyə və bunun üçün müvafiq qaydalardan istifadə etməyə çalışmışıq. Yəni malların yenilik dərəcəsini isə biz istehlak xassələrinin kəmiyyət və keyfiyyətə dəyişilməsinə görə xarakterizə etmişik.

Bu baxımdan əvvəllər aparılan tədqiqat işlərinin nəticəsindən istifadə edərək belə bir fikrə gəlmişik ki, əgər məmulatın yeniləşməsi səviyyəsi o qədər də gözə çarpmırsa bu az yenilik səviyyəsinə (20%-ə qədər), yeni növ mal kimi hesab edilsə nisbətən yeni (21-70%) və 71-100% yeniləşmə səviyyəsinə cavab verirsə keyfiyyətə tamamilə yeniləşdirilmiş məmulat sayılır.

Bütün bunları nəzərə alaraq malların estetik xassələrinin bal sistemi ilə qiymətləndirilməsi prosesini bir neçə mərhələlərə bölmək olar:

Birinci mərhələ - təhlil olunan məmulatın hissələr vasitəsilə qavranılıb dərk edilməsi sayılır. Təcrübi olaraq məmulatın bu cür dərk edilməsi xalis xarici quruluşun formal olaraq təsbit edilməsi deməkdir. Lakin həyatda belə növ zahiri qiymətləndirmə növü olmur. Deməli, məmulatın dərk edilməsi

həmişə onu əhatə edən mühit və hətta əşyanın özü barədə lazımi biliyin əldə olunmasını tələb edir.

İkinci mərhələnin məqsədi məmulatı və onun dəyərliliyi haqqında daha diqqətlə, habelə əlavə informasiyalardan istifadə etməklə lazımi məlumatların əldə edilməsindən ibarətdir. Dəqiq məlumatların əldə edilməsi təhlil olunacaq məmulat – etalonun düzgün seçilməsindən və etalon nümunəsi şkalasının qurulmasından asılıdır.

Üçüncü mərhələ daha mürəkkəb və məsuliyyətli mərhələ sayılır. Bu mərhələ insanın estetik qiymətləndirmə qaydasına hazırlığının səviyyəsini xarakterizə edir. İnsanın təsəvvürlərində ətraf əşya mühitinin təyinatı, yararlılıq və formal xarakteristikası barədə çoxlu miqdarda məlumatlar mövcuddur. Bu isə sözsüz ki, insanın gündəlik həyat fəaliyyətinin nəticəsidir. Lakin məmulatların növlərinə görə qiymətlilik xarakteristikasına görə bölüşməsi adamların beynində qaydalı və ya qaydasız ola bilər ki, bu da sistemli qaydada, yaxud da etalon hümunələrinin təsadüfi olaraq üst-üstə yığılmasını təsvir edə bilər.

Əgər nümunə sistemi doğrudan da işin mahiyyətini özündə əks etdirirsə, yəni yaxşı nümunə yaxşı yerdə və pis nümunə isə yerdə durursa onda tədqiqatçı məmulat haqqında, onun forması və konstruksiyası barədə lazımi məlumatları düşüncəsində cəmləşdirməklə məmulatın forması üçün lazımi şkalanı seçir. Burada da səhv ola bilər və mənfi nəticəyə gətirib çıxarar. Yəni tədqiqatçının məmulat haqqında tam təsəvvürü olmaz və bu zaman onun seçdiyi qiymətləndirmə cərgəsi məlumdur, lakin hər bir qiymətləndirmə səviyyəsi üçün məmulat forması haqqında dəqiq təsəvvürlər olmasın.

Dördüncü mərhələ - etalon formasına uyğun olaraq məmulatın müqayisə edilib qiymətləndirilməsindən ibarətdir. Bu mərhələ tədqiq olunan məmulatların estetik xassələrinin yekun qiymətləndirilməsi mərhələsidir. əgər etalon forması haqqında dəqiq təsəvvürlər varsa onda müqayisə olunma çox asandır və bu

zaman tədqiqatçı məmulatı etalon-nümunə cərgəsində düzməklə onun estetik keyfiyyəti barədə yekun nəticəni çıxara bilər.

Təcrübələr göstərir ki, yüksək ictimai faydalılığa və müasirləşdirilmiş formaya malik həqiqi gözəl məmulatlar o qədər də çox deyil. Ümumiyyətlə hər bir istehsal müəssisə çalışır ki, buraxdığı məhsul yeni olsun, xarici tərtibatı gözəl və səmərəli olsun. əfsuslar olsun ki, hələ də ticarət müəssisələrinə estetik dəyərliliyə malik olan geyim məmulatları daxil olmaqdadır. Belə məmulatlar müasir istehlakçıların təsəvvürlərində formalaşmış estetik keyfiyyətə cavab vermir. Bunun üçün tədqiqatçılar istər-istəməz malların istehlak baxımından istehlakçıların sorğusunun öyrənilməsinə çalışırlar.

Ümumiyyətlə, xalq istehlakı mallarının estetik üstünlüklərinin formalaşmasında vacib rol oynayan üslub və modanın şərh edilməsi xüsusiyyətlərindən ibarətdir. Üslub bir qayda olaraq malların rahatlığı, faydalılığı, məqsədəuyğunluğu, habelə onların ictimai kriteriyalara uyğun gəlməsi, bir sözlə hər bir növ məmulatın formasının bütöv əşya mühitinə uyğun gəlməsi kimi dərk edilməlidir.

Bildiyimiz kimi moda üslubdan fərqli olaraq müvəqqəti formal-bədii vasitənin ümumiliyi sayılmaqla müəyyən dünyagörüşü formalaşdırır. Modanın dəyişməsi təbii haldır və insanların daimi olaraq yeniliyə can atmasına, məişət əşyalarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına meyl etməsinə sövq edən amillərdən birisidir.

Xüsusilə geyim əşyalarının modasının yeniləşdirilməsi onların daha rahat və daha gözəl edilməsinə kömək edən vasitə sayılır. Deməli, insan bütün həyatı boyunca eyni bir geyim növünün istifadə olunmasından zövq ala bilməz. Odur ki, geyim əşyalarının modasının tez-tez dəyişməsi təbii haldır. Odur ki, rahat, gözəl formaya malik olan bütün növ əşyalar insanın məişətinə daha möhkəm daxil olur.

Ümumiyyətlə xəz məmulatlarının özünəməxsus modelləşdirilməsi xüsusiyyətləri vardır. Belə ki, xəz üst geyimlərinin modası ancaq geyimdə ya

fasonun və yaxud da istifadə olunan yarımfabrikatların növünün dəyişdirilməsi hesabına baş verir. Adətən qadın xəz üst geyimlərinin modası tez dəyişkən olur. Odur ki, indiki halda xəz geyimlərinin modasının dəyişməsinin əsas ostiqamətləri sırasına formanın sadəliyi, modaya qoyulan ümumi tələblər, məmulatın təyinatı, istifadə edilən xəz-dəri yarımfabrikatlarının geyimin ümumi qiymətinə uyğunluğu, istehlak xassələrindən asılı olaraq yarımfabrikatların istifadə edilməsi imkanları və s. aiddir.

Bununla yanaşı modelləşdirmə zamanı iri ölçülü detallardan, o cümlədən böyük sahəli boyunluqdan, geniş kəmərlərdən və manjetlərdən imtina edilməsi də çox əhəmiyyətlidir. Hazırlanmış geyim modeli gözəl, yığcam, geyilmə zamanı tam rahatlığı təmin etməlidir.

Geyim istehsalında yarımfabrikatlar seçilərkən onların geyilməyə qarşı davamlılığı, istilik saxlama xassəsi, tük qatının sıxlığı və gurluğu, digər amillər əsas kimi qəbul edilir. Bu baxımdan da xəz üst geyimlərinin estetik xassələrinin qiymətləndirilməsində bu göstərilən əsas əlamətlər mütləq nəzərə alınır.

V. TİCARƏTƏ DAXİL OLAN XƏZ ÜST GEYİMLƏRİNİN ÇEŞİDİNİN EKSPERTİZASI

Bütün xəz geyimləri içərisində xüsusi çəkisinə görə qadın xəz üst geyimləri xüsusi yer tutur. Qadın xəz üst geyimləri həm istehsal xarakterinə və həm də istifadə olunan xəz dəri yarımfabrikatlarının növlərinə görə çox müxtəlifdir. Odur ki, son illər qadın xəz üst geyimlərinin çeşidinin və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün yeni növ materiallardan istifadə edilir.

Ticarətə daxil olan xəz üst geyimlərdən əlavə qoyun xəzindən istehsal edilən qoyun kürkü məmulatlarının da xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bunların bəzilərinin xarakteristikasını verməyə çalışdıq.

Buraxılış işinin təcrübəvi hissəsinin işlədilməsi zamanı nəzərə aldıq ki, əvvəlcə respublikamızın istehlak bazarına daxil olan qadın xəz üst geyimlərinin bir neçə növlərinin xarakteristikasını verək. Belə bir faktı qeyd etmək olar ki, ümumiyyətlə əvvəlki illərdən fərqli olaraq son 5-6 il ərzində xəz mallarının satışı sahəsində də xeyli inkişaf olmuşdur. Belə ki, şəhərimizin mağazalarda xarici ölkələrdən, xüsusilə Türkiyə respublikasından, Yunanıstandan, Kiprdən, İtaliyadan, Finlandiya və Rusiyadan çoxlu miqdarda xəz geyimləri realizə olunur. Bütün bu məlumatlardan belə qənaətə gldik ki, bunları müəyyən əlamətlərinə görə qruplaşdırıb xarakterizə etmək daha məqsədəuyğundur.

Bütün qadın xəz geyimləri sırasına mantoları, paltoları, yarımfabrikatları və jaketləri aid etmək olar.

Qadın xəz üst geyimləri içərisində mantolar ən qədim geyim növlərindən birisi olsa da hazırda bu növ geyimlərə tələbat az olduğundan demək olar ki, mantolar çox cüzi miqdarda istehsal olunur. Bunlardan ticarətdə 2 növünə, samur xəzindən və qaragül cinsli qoyun dərisindən istehsal olunanlara rast gəldik. Samur xəzindən istehsal olunanlara

rast gəldik. Samur xəzindən İtaliyanın “Valentino” firması tərəfindən istehsal edilən qonur və qəhvəyi rəngli qadın mantoları xüsusi yer tutur. Mantolar uzun ətkli, qol yerinin oyması genişləndirilmiş, düyməsiz istehsal edilir. Bunun boyunluğu geriyyə qatlanan, qollarının ağzında başqa rəngli xəz növləri də qoyula bilir. Mantolar samur xəzindən istehsal edildikdə üstdən aşağıya doğru zolaqlı bəzəyə malik görünüşə malik olur. Qoyun xəzindən olanlar həm qara və həm də gümüşü rəngli qaragül xəzindən tikilir. Bunlar əsasən Rusiyanın məhsullarıdır.

Ticarətdə daha çox rast gəlinən qadın üst geyimlərindən paltoları xüsusi olaraq qeyd etmək olar. Bakı şəhərinin ticarət yarmarkaları və univərmaqlarında bunların çox müxtəlif növlərinə rast gəldik. Bunlar ən çox İtaliyadan, Yunanıstandan, Dubaydan, Rusiyadan və Türkiyə respublikasından və s. ölkələrdən gətirilir. Qadın xəz paltoları mantolardan qısa olmaqla konstruksiya və formasına görə də fərqlənir. Paltoların uzunluğu 106-122 sm-ə bərabərdir.

Qadın paltoları formasına görə düz biçimli, bədənə yapışan, iki yaxalı və bir yaxalı istehsal edilir. Xəz paltoları əksəriyyətcə toqqasız, ətəyi genişləndirilmiş və yaxud da düymələnən fasonda da ola bilir. Qadın xəz paltolarının boyunluğunun forması da müxtəlifdir. Bəzilərinin arxası qatlanan geniş sahəli, bəzilərininki ideal formalı, bəzilərininki isə boyun altından düymələnən fasonlarda istehsal olunur. Bunların iki yan cibləri var, bəzilərininki qolunun ağzında geriyyə qatlanan muftası da vardır.

Ticarətə bunlardan ən çox daxil olanları samur xəzindən, şimal tülkü, gümüşü rəngli tülkü xəzindən, qaragül cinsli qoyun xəzindən istehsal olunanlardır. Rənginə görə qadın xəz paltoları çox müxtəlifdir. Bunların bəziləri yolka fasonlu istehsal edilir. Qaragül xəzindən ən çox qara rəngli olanları satışda rast gəlinir.

Bununla yanaşı qadın xəz paltolarının istehsalında yenot xəzi, burunduq, dayça, oğlaq, dovşan xəzi, köstəbək, anbar siçovulu, merluşka, təbii və

boyadılmış rəngli meyar, qayçılanmış və boyadılmış qoyun xəzi, mişovul, südəmər buzov dərisi, sünbülqıran, təbii rəngli və boyadılmış safsar dərisi, çöl siçanı, qumsal sünbülqıranı, çöl siçanı, marmot və s. kimi xəz-dəri yarımfabrikatlarından istehsal edilə bilər. Qadın xəz paltoları istehsalında istifadə edilən xəz-dəri yarımfabrikatları qırılmış tük təbəqəli, epilləşdirilmiş və təbii tük təbəqəsində ola bilər.

Ticarətə daxil olan qadın xəz paltoları 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 58 və 60 ölçülərdə istehsal olunur. Paltolar konstruksiya əlamətlərinə görə müxtəlif detallardan, o cümlədən kürəkdən, boyunluqdan və 2 qollardan ibarətdir. Paltonun bədən hissəsi də sağ və sol yarımkürək hissədən ibarətdir. Bədənin aşağı hissəsi ətek adlanır. Paltonun qolları da 2 yarım hissədən üst və alt hissədən ibarət olmaqla onun üst hissəsi paltonun qol yeri oyması və çiyinini əhatə edir. Qadın xəz paltolarına sərf olunan yarımfabrikatlarının sayı çox müxtəlif olur. Məsələn, qaragül paltoları 20-25 ədəd, köstəbək xəzindən olanlar isə 300-350 dəridən istehsal edilir.

Xəz paltoları da çox müxtəlif olmaqla paltolardan uzunluğunun nisbətən qısa olmasına görə fərqlənir. Bunların uzunluğu 80-95 sm, qolları isə 55-67 sm-ə çata bilər. Fasonlarına görə paltolardan seçilir. İstehsalı üçün xəz paltolarında işlədilən müxtəlif nəvə heyvanların dərisindən istifadə edilir. Bunlardan hazırda satışa daxil olanlarından şimal tülkü, samur, qunduz, yənot və qaragül cinsli qoyun xəzindən tikilənləri göstərə bilərik. Xəz yarımpaltoları ölçülərinə görə 44-60 ölçülərdə I, II, III, IV, və V boylarda istehsal olunur.

Xəz jaketləri də bədənə kip və yarımkip yapışan, idman və düz formalı istehsal edilir. Jaketlərin uzunluğu 67-75 sm və qollarının uzunluğu isə 55-67 sm-ə bərabərdir. Jaketlərin istehsalında əsasən yaz mövsümlü tülkü dərisindən istehsal edilir. Bunun tük qatının yatımı üstədən aşağı doğru istiqamətdə yerləşdirilir, bəzən köndələn istiqamətli də olur. Əgər qoyun dərisindən istehsal edilsə yenə də tük təbəqəsi buruqların istiqamətində

yerləşdirilir. Xəz jaketləri də 44-56 ölçülərdə I-II boylarda istehsal edilir. Bu da müxtəlif saylı detallardan ibarətdir. Ümumiyyətlə, xəz jaketləri o qədər də qiymətli olmayan xəz-dəri yarımfabrikatlarından, o cümlədən dərinin peysər hissəsindən, qarın altından, ağ dovşan xəzindən, qoyun xəzindən istehsal edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xəz geyimləri nisbətən davamlı gön təbəqəsinə malik olan xəz-dəri yarımfabrikatlarından hazırlanır. Əgər bunların istehsalında burunduk, sünbülqıran, ərəb dovşanı, sokar, dağ siçanı kimi nazik gön qatına malik olan xəzlərdən tikilərsə, onda onun astar qatına çit parçası yapışdırırlar ki, sap tikişi zamanı onun gön parçası doğranmasın. Əgər xəz geyimləri istehsalında daha xırda ölçülü, xüsusilə xırda gəmiricilərin dərisindən tikilərsə, onda parça materialı tikiş maşınlarında sırımma prosesindən keçirilir.

Palto, yarımpalto və xəz jaketləri istehsalında iri ölçülü xəz dərilərindən istifadə edilərsə, onun da astar qatına parça materialı tikilir, kənarlarına isə haşiyə və qaytan qoyulur.

Tük təbəqəsi parçalanmış və epilləşdirilmiş bütün növ dərilər, dəniz pişiyi, qunduz, köstəbək xəzlərinə oxşadılmışları məmulatın hazırlamasında elə yerləşdirilir ki, onun tük təbəqəsinin yatımı aşağıdan yuxarıya doğru istiqamət almaqla daranmanı asanlaşdırır. Təbii uzun tük təbəqəsinə malik olan xəzlərdən, yəni boyanmış Sibir tülküsünün, samur, su samuru, dələ dərisinin tük qatı bir istiqamətə - yuxarıdan aşağıya doğru yerləşdirilir. Dələ dərisindən olan geyim əşyaları hazırlayarkən tükün istiqaməti yuxarıdan aşağı istiqamətdə yolka, vint, köndələn formalarda yerləşdirildikdə görkəmli ola bilər. Yay mövsümlü xəz yarımfabrikatlarından məmulat istehsal edilərkən dərilərin yerləşdirilməsi dələ dərisinin yerləşdirilməsindəki kimidir. Qaragül, smuşka və merluşka dərilərindən olanların tükünün qıvrılmağı yuxarıdan aşağıya doğru gedir.

Məmulat istehsalında dəriləri elə seçilir ki, onların keyfiyyəti eyni olsun. Boyunluğu, yaxalığı, manjeti ola bilər ki, təsdiq olunan modelə müvafiq olaraq başqa yarımfabrikatlardan hazırlana bilsin.

Son vaxtlar ticarətə I boyda istehsal olunan qadın xəz paltolarına da rast gəlinir ki, bunların uzunluğu 102 sm-ə bərabərdir. Sonrakı hər bir ölçüdə onun boynunun uzunluğu 3 sm və qolunun uzunluğu isə 2 sm artırılır. Yarımaltolar paltolardan qısa olmaqla I boyunun uzunluğu 80 sm-dir. Sonrakı hər boy üzrə uzunluq 2,5 sm və qollarında isə 2 sm artırılma edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qadın xəz üst geyimlərinin uzunluğu, habelə boyundakı dəyişikliklər həmişə dəyişkəndir. Bu ilk növbədə modanın yeniləşməsi, konstruksiyasının dəyişdirilməsi, habelə modelləşmə xüsusiyyətləri hesabınadır. Qadın xəz paltoları, yarımaltoları və jaketləri təsdiq edilmiş şkalaya uyğun olaraq ölçü və boylarına görə müəyyən nisbətən istehsal edilir. Hər bir palto, yarımaltalto və jaketlər üçün fasonlarından asılı olaraq xüsusi texniki təsvirlər hazırlanır ki, buna uyğun olaraq məmulatın detallarının əsas ölçülərini təyin etmək mümkündür.

VI. TİCARƏTƏ DAXİL OLAN XƏZ GEYİMLƏRİNİN KEYFİYYƏTİNİN EKSPERTİZASI

İlkin məlumatlarla tanış olduqdan sonra biz qadın xəz üst geyimlərinin istehlak xassələrinin qiymətləndirilməsi üçün çalışmışıq kiŞ etalon-nümunə cərgəsindən istifadə edək və keyfiyyəti təhlil olunan məmulatlara həmin etalon-nümunələri ilə müqayisə edib onun xüsusilə estetik xassələrinə qiymət verək. Bunun üçün əvvəlcə etalon hesab olunan məmulatın faydalılıq və estetik dəyərliliyi haqqında məlumat almaqla bir tərəfdən onun yararlı xassələrini və kompozisiyasını təhlil etmək, digər tərəfdən isə təhlil olunacaq məmulatların etalon cərgələri sırasında az və ya çox dəqiqliklə də olsa yerini müəyyənləşdirmək olar.

Bu cür yer alma məmulatın hansı faydalılıq qiymət səviyyəsinə malik olması, habelə etalon nümunələri ilə fərqləndirilib əyani surətdə tamaşaçı kimi verilən qiymətləndirmə üzrə müəyyənləşdirilir. əgər təcrübədə hər iki qiymətləndirmə - faydalılıq və vizual-estetiklik biri-birilərdən daha çox fərqlənirsə onda belə bir qənaətə gəlmək olar ki, məmulatın forması estetik tərtibatın səviyyəsi də yüksək olmayacaqdır. Lakin bizim fikrimiz və estetik xassələrin bu göstərilən qayda üzrə təhlil edilməsi həll ediləcək məsələnin ümumi konturlarını qeyd etməyə imkan verir.

Bu prosesdə ən mürəkkəb və spesifik amil sayılanı məmulatın formasının onun təyinatına uyğun gəlməsinin, kompozisiya məsələlərinin, üslub və modanın analizi problemləridir. Odur ki, qadın xəz üst geyimlərinin bu göstəricilər üzrə ekspertizası daha çox spesifikdir. Çünki bu cür təhlil rəssam – modelçilərdən, dizaynerlərdən yüksək professionallıq, səriştəlilik, bacarıq tələb edir. Belə baxsaq ümumi halda mühəndis – konstruktorlar, modelçilər, əmtəəşünaslar və digər mütəxəssislər bu məsələlərlə tanış olmalıdırlar. Lakin məmulatların estetik və digər məsələlərinin səviyyəsi barədə əsaslandırılmış yekun nəticəni rəssam-modelçilər çıxara bilər. Belə fikirlərə də rast gəlmək olur

ki, bu vaxtadək hətta bədii şuralarda və komissiyalarda məmullatların estetik xassələrinin qiymətləndirilməsində səlahiyyətli bilik səviyyəsi olmayan adamların iştirakından istifadə edildiyindən istehsal olunan bu və ya digər növ məmullatların estetik səviyyəsi o qədər də sevindirici olmur.

Odur ki, hesab edirlər ki, malların estetik xassələrinin qiymətləndirilməsi prosesində yaradılmış komissiyanın tərkibinə əmtəəşünasların – ekspertlərin daxil edilməsi çox vacibdir. Odur ki, son dövrlərdə bu məsələlər mütəxəssisləri daha çox maraqlandıрмаğa başlamışdır.

Bu baxımdan bütün geyim növlərinin, o cümlədən xəz mallarının estetik xassələrinin ekspertizası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki geyim əşyaları içərisində xəz malları ən bahalı məmulat hesab olunur.

Adətən istehsal müəssisələrində xəz malları, o cümlədən xəz üst geyimləri keyfiyyət attestasiyasından keçirilməklə onun keyfiyyət səviyyəsinə əksəriyyətlə balla verilir. Lakin bununla yanaşı ticarət müəssisələrində bu qrup məmullatlar keyfiyyətə qəbul edilərkən eyni zamanda xarici görkəminə diqqətlə baxıb onun xətti ölçüləri də müəyyən edildikdən sonra ona qiymət verilib yekun qərara gəlinir.

Xəz mallarının keyfiyyətə attestasiya edilməsi sisteminə uyğun olaraq xəz mallarının keyfiyyətini yüksək, birinci və ikinci keyfiyyət kateqoriyasına bölürlər. Ümumiyyətlə xəz mallarının keyfiyyət səviyyəsini ekspert üsulu ilə qiymətləndirərkən qiymətləndirərkən mütləq normativ – texniki sənədlərdən etalon nümunələrdən və texniki təsvirlərdən istifadə olunmalıdır.

Əvvəllər Dövlət Keyfiyyət Nişanına layiq görülmüş xəz üst geyimlərinin istehsal edilməsinə müəyyən müddət qoyulurdu və bu müddət qurtardıqdan sonra müəssisə o məmulatı yenidən attestasiyaya təqdim edə bilirdi. Bu baxımdan hər bir növ qadın xəz geyimləri QOST 5.1158 – 71-in norma tələblərinə uyğun istehsal edilir və məmulat keyfiyyətə qiymətləndirilərkən bu sənədlərdən istifadə edilir. Bu standartı I sorta daxil olan xəz malları üçün norma tələbləri verilir. Xəz üst geyimlərinin istehsalı üçün yüksək keyfiyyətli

astarlıq materiallarından istifadə edilməsinə diqqət yetirilir. Xəz mallarının keyfiyyətinin ekspert üsulu ilə qiymətləndirilməsi zamanı xəz qatının quru halda sürtülməyə qarşı davamlılığı balla qiymətləndirilir. Xəz geyimlərinin istehsal keyfiyyətinə daha ciddi fikir verilməlidir.

Xəz üst geyimlərinin bədii-estetik göstəricilərini aşağıdakı cədvələ müvafiq qaydada balla qiymətləndirirlər.

Cədvəl 1.

<i>Sıra №</i>	<i>Göstəricilərin adı</i>	<i>Yüksək bal qiyməti</i>			<i>Attestasiya olunmuş məmulatların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi həddi</i>		
		<i>Qadın və uşaqlar üçün xəz üst geyimləri</i>	<i>Kişi və qadın xəz boyunluqları</i>	<i>Qadın xəz baş geyimləri</i>	<i>Qadın və uşaqlar üçün xəz üst geyimləri</i>	<i>Kişi və qadın xəz boyunluqları</i>	<i>Qadın xəz baş geyimləri</i>
1.	Model və konstruksiyası	18	18	18	18	18	18
2.	Xarici tərtibat və ya bəzəndirilmə	15	15	15	15-14	15-14	15-14
3.	Daxili bəzəndirilmə	7	7	7	7-6	7-6	7-6

Cədvəldən görüldüyü kimi xəz mallarının bədii-estetik keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün verilən 40 bal sistemi daxilində model və konstruksiyasına verilən bol qiyməti daha çoxdur. Odur ki, keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsi prosesində xəz mallarının bədii estetik göstəricilərinin təsdiq olunmuş modelə tam uyğun olub-olmasına daha ciddi fikir verilməlidir. Odur ki, təcrübə zamanı yüksək keyfiyyət kateqoriyalarına aid olunan xəz məmulatları 38 balla qiymətləndirilir.

Cədvəl 2.

<i>Sıra №</i>	<i>Keyfiyyət göstəriciləri</i>	<i>Balla maksimum qiymətləndirmə</i>	<i>Keyfiyyətin balla aşağı salınması norması</i>	
			<i>Yüksək kateqoriya üçün</i>	<i>Birinci kateqoriya üçün</i>
Xəz və qoyun kürkü məmulatları				
1.	Model və konstruksiya	18	-	2
	a)məmulatın moda və konstruksiyasının uzunluğu	9	-	-
	b)konstruksiya və onun yerinə yetirilməsi	9	-	-
2.	Xarici tərtibat	15	1-2	3
	a) xəz örtüyünün və gön təbəqəsinin keyfiyyəti	5	-	-
	b)kalorit tərtibatı	5	-	-
	c)tikişinin keyfiyyəti	5	-	-
3.	Daxili tərtibat	7	1-2	3
	a)astarının xəz üzlüyünə harmonikliyi və uzunluğu, onun tikilməsi keyfiyyəti	4	-	-
	b)yarlıqın tərtibatı	3	-	-

Xəz mallarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində 2 qrup göstəricilər, yəni normativ-texniki sənədlərdə nəzərdə tutulan texniki və orqanoleptik üsulla gözəyarı seçilən göstəricilərdir ki, bu dsa bal sistemi ilə qiymətləndirilə bilər.

Obyektiv-texniki göstəricilər bir qayda olaraq standart və texniki şərtlərə müvafiq metodlarla sınaq keçirməklə qiymətləndirilir və ən yaxşı nümunələrlə müqayisə olunur. Lakin, orqanoleptik yolla qiymətləndiriləcək göstəricilərə məmulatın xarici görünüşü (konstruksiyası, bəzəndirilməsi, modeli və s.) və istehlak xassələri aiddir ki, bunları da 40 bal sistemi vasitəsilə qiymətləndirirlər. Bu baxımdan yüksək keyfiyyət kateqoriyasına 37-40 bal, birinci keyfiyyət

kateqoriyasına 32-36 bal, ikinci keyfiyyət kateqoriyasına isə 31 və ondan aşağı bal verilir. Bu göstərilən keyfiyyət kateqoriyasının aid edilən məmulatın fiziki-mexaniki və istehlak xassələrinə verilən bal qiyməti aşağıdakı cədvəldə qoyulan bədii-estetik göstəricilərin qiymətləndirilmə tələblərinə uyğun gəlməlidir.

Ticarət müəssisələrində xəz malları keyfiyyətcə qiymətləndirilməsi olunarkən orqanoleptik üsuldən istifadə edilir. Yəni onun xarici görkəmi diqqətlə nəzərdən keçirilir və onun xətti ölçüləri yoxlanılır. Ümumiyyətlə xəz mallarının keyfiyyətcə qəbulu zamanı seçmə qaydasında yoxlanılmadan istifadə edilir. Yəni hər bir xəz məmulatı bir və bir keyfiyyətdə yoxlanılıb qəbul edilir.

Xəz malları xarici görkəminə, fasonuna, bəzəndirilməsinə görə mütləq təsdiq edilmiş nümunə-etalonla, habelə qüvvədə olan normativ-texniki sənədlərin tələblərinə cavab verməlidir. Xəz geyimləri müxtəlif saylı xəz hissələrindən ibarət olduğundan bunların hazırlanmasında müxtəlif xəz-dəri yarımfabrikatları istifadə edilir. Bunlar növlərinə, rənginə, sortuna, nöqsanlıq qrupuna, şəffaflığına, tük qatının hündürlüyünə, habelə qıvrımlıq dərəcəsinə görə eyni cinsli olmalıdır. Bununla bərabər dərilərin gön qatı yumşaqlığına və qalınlığına görə də eyni olmalıdır.

Lakin təcrübə zamanı bunun əksinə olan bir neçə məqamlarla rastlaşdıq. Çox hallarda adi istehlakçılar bəzi halları başa düşmürlər. Məsələn, İtaliya, Yunanıstan və digər ölkələrin xəz malları adı ilə Dubayda, Türkiyədə istehsal olunan mallara yvarlıq vurub onu baha qiymətə satırlar.

Yoxlama zamanı diqqətlə baxdıqda xəz üst geyimlərinin bəzilərinə çoxlu tikiş nöqsanlarına, tikişin sökülməsi yerlərinə, qolundakı manjetin qol hissəsi ilə tam tikilməməsinə, astarında sökülmə və tikişin vurulmaması yerlərinə, xəz parçalarının bir-birinə tikilməsi yerlərində tük təbəqəsinin hündürlüyünün qeyri-bərabərliyinə və s. kimi hallara rast gəldik. Söhbət zamanı məlum olur ki, bu mallar ayrı-ayrı adamlar tərəfindən müxtəlif ölkələrdən gətirilir və müqaviləli qaydada satışa qoyulur. Bu adamların demək olar ki, xəz mallarının keyfiyyəti ilə hər bir tanışlığı, bilik və səriştəsi də olmur və əlinə düşən ucuz-bahalı olsa da

sərfəli qiymətə alıb gətirirlər. Yəni əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq mərkəzləşdirilmiş qaydad deyil, pərakəndə halında bu malların respublikamıza gətirirlər.

Daxil olan xəz üst geyimlərinin xəz-dəri yarımfabrikatlarının çox hissəsi boyadılmış olduğundan bu malları gətirənlərin özləri bunu hiss edə bilmirlər. Yəni bunlara kənardan çox diqqətlə baxdıqda onun qeyri-bərabər boyanmasını hiss etmək mütəxəssislər tərəfindən o qədər də çətin deyil. Ona görə də belə hallarda boğazı qeyri sabit olan, ləkəli olan xəz üst geyimləri qayda üzrə satışa verilməməlidir. Lakin belə geyim növlərinə tez-tez rast gəlinir.

Məmulat keyfiyyətə yoxlanarkən ya onu işıqlı otaqda stol üzərinə sərilib və yaxud da müqəvvaya geyindirib ona diqqətlə baxılmalıdır. Bu zaman ələyinin bərabər olması, qollarının uzunluğu, düymələnməsi keyfiyyəti, tikiş xəttlərinin keyfiyyəti, tikiş yerlərində tük dəstinin ilişib qalmaması və s. kimi məqamlar diqqətlə yoxlanılmalıdır. Ən vacib əlamətlərdən birisi geyimin insan bədənində oturması keyfiyyətidir. Bu zaman ona kənardan baxıb onun xarici görkəminin təsdiq edilmiş nümunələrə uzunluğuna fikir verilməlidir. Əfsuslar olsun ki, demək olar ki, bütün ticarət müəssisələrində nə bu deyilənlərə ciddi əməl edilir və nə də etalon-nümunə anlayışına fikir verilmir.

Geyimin sağ və sol köndələn tikişləri, habelə qolların və çiyinin tikiş xəttləri biri-birinin ağızına uyğun gəlməlidir. Geyimin boyunluğunun ciddi manjeti və yaxalarının dayanıqlı durması üçün yaxa altı kətan parçasından aralıq materialı qoyulmalıdır. Yaxada və yaxa altına qoytulan yaxalıq materialı düymə tikilən yerdən 2 sm aralı məsafədə olmalıdır.

Yoxlama zamanı astarlıq materialının rəngi və keyfiyyəti xəz-dəri yarımfabrikatlarına uyğun gəlməsinə, düymələrin tikilməsi keyfiyyətinə fikir verilməli, onun astar tərəfində düymə altı elementinin olub-olmamasına, habelə

düymənin xəz təbəqəsinə sıxılıb tikilməsinin yol verilməməzliliyinə diqqət yetirilməlidir.

Beləliklə, bu yuxarıda göstərilən qaydalarla tanış olduqdan sonra və özümüzün şəxsi müşahidə və təhlillərə əsaslanaraq belə bir fikrə gəlmək olar ki, tədqiqatın hər tərəfli aparılmasına tam şəraitimiz olmasa da müəyyən səviyyədə dissertasiya işinin təcrübəvi hissəsinin qarşısına qoyulan problemlərin müəyyən həllinə nail ola bildin. Bunun üçün biz bir neçə modeldə qadın xəz üst geyimlərinin modelləri üzrə əyani nümayişini də işdə verməyi məsləhət bildik. Lakin bu o demək deyildir ki, qadın xəz üst geyimlərinin bədii-estetik xassələrinin obyektiv olaraq tam qiymətləndirilməsinə nail ola bilmişik. Gələcək tədqiqat işlərimizdə biz bir daha bu məsələlərin daha geniş öyrənilməsinə qayıdacağıq.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ticarət müəssisələrinə daxil olan hər bir növ istehlak mallarının yararlılığının aşkar edilməsi, daha doğrusu məmulatın insanların gigiyenik və estetik tələbatını ödəyə bilməsi qabiliyyətinin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Odur ki, estetik xassələrin qiymətləndirilməsi məqsədindən asılı olaraq bu prosesi ya əmtəəşünas və yaxud da ekspert komissiyası yerinə yetirə bilər.

Qiymətləndirməni həm keyfiyyət və həm də kəmiyyətə yerinə yetirmək olar. Bunlar haqqında işin əvvəlki suallarında ətraflı məlumat verilmişdir. Lakin biz işin təcrübəvi hissəsinin işlənməsində və qoyulan suallara cavab tapılmasında istehlak xassələrin, o cümlədən estetik xassələrin bal sistemi ilə qiymətləndirilməsi metodundan istifadə etməyə çalışmışıq. Çünki bu metod son dövrlərdə ya yenidən istehsal edilmiş və yaxud da istehsalı nəzərdə tutulan məmulat nümunələrin keyfiyyət üstünlüklərinin qiymətləndirilməsi üçün ən səmərəli metoddur.

Təsədüf deyildir ki, ticarət müəssisələrinə hələ də estetik baxımdan, geyim mədəniyyətinə uyğun gəlməyən bir çox mallar daxil olmaqdadır. Odur ki, əmtəəşünaslıq təcrübəsinin əsas prinsiplərindən istifadə etməklə bu qrup malların istehlak xassələrinin qiymətləndirilməsi kommersiya fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsində çox əhəmiyyətlidir.

Müxtəlif ədəbiyyatlarda məmulatların xarici tərtibatının, xüsusilə gözəlliyinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif qrup mütəxəssislərdən təşkil edilmiş ekspert komissiyasından istifadə edilməni təklif edirlər. Lakin bununla yanaşı bu cür qiyməti həтта əmtəəşünas-ekspertin verməsi daha düzgün və daha dəqiq olardı.

Burada vacib deyildir ki, incəsənət nümayəndələrinin, estetiklərin dəvət edilməsi bu problemin düzgün həllinə kömək etmiş olsun. Deyilənlərdən belə bir fikrə gəlmək olar ki, malların estetik xassələrinin miqdarca qiymətləndirilməsi prosesində onlara “gözəldir”, “daha gözəldir”, “yaxşıdır”,

“pisdir” kimi qiymət verilməsi bir növ həqiqətə uyğun gələ bilər ki, bu da hələlik yeganə qiymətləndirmə vasitəsidir. əgər bir neçə 10 illiklər bundan əvvəl gözəlləyin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi nəzəri problem sayılmışdırsa, hazırda bu məsələ artıq praktiki əhəmiyyəti olan məsələlərdən birisidir.

Xəz mallarının moda və fasonu çox gec-gec dəyişə bilər. Buna görə də xəz geyimlərinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması birinci növbədə onun istehsalını işlədilən xəz-dəri yarımfabrikatlarının növündən və keyfiyyət göstəricilərindən çox asılıdır.

Apardığımız təhlillərdən belə bir qənaətə gəlmək olur ki, xəz üst geyimlərinə verilməklə bunların modasındakı dəyişikliklər ancaq hazırlanmasına sərf edilən xəz-dəri yarımfabrikatlarının növünə və tük təbəqəsinin rənginə görə edilir. Ancaq bir ənənəvi olan bir cəhət vardır ki, elə qədimlərdən və indinin özündə də samur xəzindən, qaragül cinsli qoyun dərisindən, tünd göy və gümüşü – qara rəngli vəhşi heyvanların xəzindən olan xəz üst geyimlərinə tələbat daha çoxdur.

Xəz-dərilərin emalı texnologiyasının təkmilləşdirilməsi də bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yəni dərinin ilkin emalı texnologiyasının düzgün yerinə yetirilməsi, xüsusilə ən müasir aşılama texnologiyasının tətbiqi, yeni növ aşılama texnologiyasının tətbiqi, yeni növ avadanlıqların tətbiqi xəz-dəri yarımfabrikatlarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına birbaşa təsir göstərir.

Bununla yanaşı dərilərin xəz təbəqəsinin bəzəndirilməsi, xüsusilə boyadılması xəz-dərilərdən mövcud nöqsanların da aradan qaldırılmasına əşrait yaradır. Deməli, nəzəri və praktiki biliklərin birgə tətbiqi istənilən nəticənin əldə edilməsinə imkan verir.

Bütün bu yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq buraxılış işinin mövzusu ilə bağlı aşağıdakı praktiki təklifləri verməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

1. Əvvəllər respublikamızda xəz malları istehsalı sahəsində böyük təcrübəsi olan həm istehsal müəssisələri və həm də bacarıqlı mütəxəssislər ənənəsi var idi. Burada çoxlu çeşiddə xəz geyimləri istehsal olunurdu. Hazırda bu müəssisələr öz fəaliyyətini demək olar ki, tamamilə dayandırmışlar. Nəzərə alsaq ki, respublikamızda emal ediləcək bəzi vəhşi heyvan dəriləri ölkələrdən gətiriləcək xəz dəriləri emal etmək gücünə malik olmasını nəzərə alsaq bu müəssisələrin dövlətə gətirəcəyi xeyri mənatlarla hesablamaq olar. Deyilənləri nəzərə alaraq Bakı xəz-dəri fabrikinə ya xarici iş adamlarının və yaxud da dövlət gücünə işə salınması bu baxımdan çox məqsədəuyğundur.
2. Bizim respublikamız ərazi baxımdan o qədər də qışı soyuq olmadan və qış günlərinin sayı çox olmadığından daha qalın təbəqəni xəz geyimlərindən istifadə edilməsi təcrübəvi baxımdan sərfəli deyil. Ona görə də nisbətən yüngül, sərbəst formalı qadın xəz üst geyimlərinin ticarətdə çeşidinin aparılmasına diqqət verilməsidir.
3. Son vaxtlar ətəyi genişləndirilmiş qadın xəz üst geyimlərinin, xüsusilə gümüşü qara rəngli tülkü xəzindən istehsal olunan geyim əşyalarına maraq çoxalmaqdadır. Bu baxımdan ticarət işçiləri növbəti qış mövsümü üçün xəz mallarının alınub gətirilməsində bu məqamı nəzərə alsınlar.
4. Alıcılarla sorğu aparılarkən belə bir fikir formalaşır ki, qaragül cinsli qoyun xəzi ilə nisbətən qısa tük təbəqəsinə malik olan samur, dələ, köstəbək, sünbülqıran və s. gəmiricilərdən alınan xəzin birgə tətbiqindən zolaqlı formada istehsal olunan xəz üst geyimlərinə tələbat çoxalmaqdadır. Bu bir tərəfdən modanın istiqamətlərindən və digər tərəfdən isə alıxcıların şəxsi modasının artmasından irəli gəlir. Yaxşı olardı ki, ticarətdə çalışan mütəxəssislər bu problemin həllində öz bacarıqlarından istifadə etsinlər.

5. Malların keyfiyyətə qəbulu zamanı buraxılmış gizli nöqsanlar qısa müddətli istehlak zamanı özünü biruzə verir. Lakin yuxarıda göstəriləyi kimi son vaxtlar mağazalarda “Alınan mallar geri qaytarılmır” şüarına rast gəlinədiyindən istehlakçıların mənafeyi müdafiə olunmur. Yaxşı olardı ki, yuxarı mərhələlərdə bu məsələlər müvafiq qaydalar üzrə istehlakçıların mənafeyinə uyğun həll edilmiş olsun.

Bütün bu yuxarıda deyilənlərə əsaslanaraq buraxılış işinin mövzusu ilə əlaqədar aşağıda göstərilən praktiki əhəmiyyəti olan bir neçə təkliflərin irəli sürülməsini məsləhət bilirik.

1. Malların istehlak xassələrinin yaxşılaşdırılması, keyfiyyətə nəzarət, habelə bazarda malların rəqabət qabiliyyətinin təkmili baxımından genişləndirilməsinə ciddi fikir verilməlidir.
2. Son dövrlərin təcrübəsi göstərir ki, müxtəlif ölkələr malların istehlak xassələrinin ekspertizası bədii layihələndirmənin sərbəst bir elementinə çevrilmiş və bir neçə yaradıcılıq məsələlərinin həllində professional vasitələrdən birisinə çevrilmişdir ki, bu da layihələndirilən və istehsal olunan malların keyfiyyətinin idarə edilməsi sisteminin vahid bir hissəsidir. Bu baxımdan ekspertizanın elmi əsaslarının nəzəri tədqiqatlarının genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi çox əhəmiyyətlidir.
3. Təcrübə ərəfəsində daxil olan xəz geyimlərinin, o cümlədən üst geyimlərinin əmtəə ekspertizasını keçirmək bacarığına malik olan mütəxəssislər demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Bunun əsas səbəbi odur ki, ümumiyyətlə xəz mallarının respublikaya gətirilməsi, onun keyfiyyət səviyyəsinin ekspertizası satışının təşkili həm metodoloji və həm də əmtəəşünaslıq baxımından heç bir obyektiv prinsipə uyğun gəlmir, necə gəldi, nə cür düşürsə eləcə də qəbul edilir və keyfiyyət yoxlanılır. Nəticədə nöqsanlı məmulatların satış bazarına

daxil olması baş verir. Yaxşı olardı ki, respublikamızın bu sahəsi ilə məğul olan xidmət orqanı bu barədə mövcud imkanlardan istifadə etsinlər.

4. Bəzən mallar keyfiyyətcə qəbul edilərkən ya bilərəkdən və yaxud da səriştəsizlik üzündən istər gizli və istərsə də elə görünə biləcək nöqsanlar nəzərə alınmadan onların satışı verilməsinə şərait yaradılır. Nəticədə istehlakçı tərəfindən qısa müddətli istifadə zamanı bu nöqsanlar üzə çıxır və belə halda məmulatın nə geri qaytarılması, nə də dəyişdirilməsi imkanlarından istehlakçı mərhum olur, yəni onun hüquqlarının qorunması pozulur. Yaxşı olardı ki, əlaqədar təşkilatlar bu sahədə istehlakçıların mənafeyinin qorunması baxımından müəyyən tədbirləri həyata keçirsinlər.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov Ə.P., Abbasov V.M., Həsənov A.H. Gön-ayaqqabı və xəz malları əmtəəşünaslığı əmtəəşünaslığı. Bakı maarif 1999
2. Həsənov Ə.P., Paşayev V.S. Ayaqqabı qalantereya və xəz mallarının keyfiyyətinin ekspertizası. Bakı 2006
3. Həsənov Ə.P. və başqaları Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası. I hissə Bakı 2006
4. Həsənov Ə.P. və başqaları Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası. II hissə Bakı 2006
5. Həsənov Ə.P. və başqaları İstehlak mallarının ekspertizasının nəzəri əsasları Bakı 2003
6. Həsənov Ə.P. və başqaları Qeyri-ərzaq mallarının laboratoriya tədqiqatı II hissə Bakı 2005
7. ATV maqazin jurnalı (39) №11 noyabr 2009
8. BİZ + № 10 jurnalı (29) noyabr 2009
9. Снегирева И.А., Николаева М.А. Практикум по товароведению и стандартизации. Москва МЭГУ 1994
10. Богатырева Т.Г. и др. Справочник товароведа непродовольственные товаров. Том 2 Москва Экономика 1988
11. химия и технология кожа и меха. Страхов И.П. и Др. Москва 1985
12. Стефанович И.П. Технология меха. Москва «Легкая индустрия» 1967 ст. 295
13. Федосеев В.Ф. Товароведение пушно мехового сырья. Изд-во. Москва 1958 270 ст.
14. Арбузов Г.А., Шипков П.Ф. Товароведение растительных дубильных материалов 1932 Москва
15. Михайлов А.Н. Химия дубящих веществ и процессов дубления. Москва 1958

16. Головтеева А.А. Куциди Д.А. Лабораторный проктикум по курсу химии и технологии кожа и меха. Москва 1971 283 ст.
17. Единая технология обработки меховых овчин. Москва ЦНИИТЭИ легпром 1978 152 ст.
18. Федосеев В.Ф. Первичная обработка пушно-мехового сырья, Москва 1952 96 ст.
19. Церевитинов Б.Ф. К вопросу классификации свойств. Меховых товаров. Товароведение животного сырья. Москва 1972
20. Пушно-мехового сырья стандартов. 1984, ст 194
21. Церевитинов Б.Ф., Беседин А.Н. . Товароведение пушно меховых товаров. Москва Экономика. 1977
22. Пармон Ф.М. Проектирование и изготовление изделий из шубной овчины. Москва 1989
23. Пурим Я.А. технология выделка пушно-мехового и овчинно-шубново сырья. Москва 1978
24. Лифиц И.М. и др. Исследование непродовольственные товаров. Москва Экономика 1988
25. Мендельсон Д.А. Химия облагораживания, отбеливания и крашения меха. Москва 1965
26. Справочник по меховой и овчинно шубной промышленности. Том 1 Москва 1970
27. Церевитонов Б.Ф. Научные основы товароведной классификации пушного сырья, Сборник научных трудов МВА Т 75 москва 1974
28. Царева В.М. Товароведение пушно-мехового сырья и готовой продукции. Изд-во Москва 1982
29. Агбаш Л.В. и др. Товароведение непродовольственных товаров. Москва Экономика 1989
30. Бурова М. Товароведение непродовольственных товаров

31. Щепел А.Ф. и др. Товароведение и экспертиза пушно-меховых товаров. Ростов-на дону 2005
32. Сыщко В.Е. Миклушова М.Н. Товароведение непродовольственных товаров. Минск 2006
33. Казанцева Н.С. Товароведение непродовольственных товаров. Москва 2008
34. Теплов В.И., Сероштан М.В. и др. Коммерческое товароведение. Москва 2001
35. Azərbaycan sənayesi. Bakı 2009